

Over zaaien en oogsten

De kwaliteit en bruikbaarheid van archeologische
rapporten voor synthetiserend onderzoek

Diederick Habermehl

Over zaaien en oogsten

*De kwaliteit en bruikbaarheid van archeologische
rapporten voor synthetiserend onderzoek*

Diederick Habermehl

Samenvatting

Dit rapport presenteert de uitkomsten van een studie naar de inhoudelijke kwaliteit van archeologisch onderzoek en de bruikbaarheid van archeologische onderzoeksresultaten voor synthetiserend onderzoek. Afgelopen jaren verschenen twaalf syntheses, geschreven in het kader van het onderzoeksprogramma 'Oogst voor Malta' van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). De 34 syntheseschrijvers gebruikten meer dan 3600 archeologische basisrapportages voor deze studies. Hun ervaringen met deze rapporten en ook hun meer algemene kritische reflecties liggen aan de basis van dit onderzoek.

Het huidige archeologische bestel genereert grote hoeveelheden data die beschikbaar worden gemaakt via basisrapportages. Deze data hebben een grote en bewezen potentie voor kenniswinst over het verleden. De inhoudelijke kwaliteit van deze basisrapportages en het archeologische onderzoek dat daaraan ten grondslag ligt, varieert echter sterk, zo stellen de syntheseschrijvers.

Uit deze studie komt naar voren dat de inhoudelijke kwaliteit van onderzoek onder druk staat in het huidige archeologische bestel. De syntheseschrijvers benoemen verschillende aandachtspunten, waarvan de meest prominente zijn: de kwaliteit van programma's van eisen, de kwaliteit van actoren, de fragmentatie van onderzoek, de kwaliteit van argumentatie, de controle en handhaving op inhoudelijke kwaliteit en de beschikbaar en de vindbaarheid van data.

Op basis van deze aandachtspunten kunnen verschillende behoeftes worden geïdentificeerd binnen het werkveld. Zo is er behoefte aan een inhoudelijke en kritische onderzoeksfocus, aan integratie, samenwerking en synthese en aan de uniforme en controleerbare presentatie van data en goed beargumenteerde interpretaties. Verder bestaat er behoefte aan de controle op en handhaving van inhoudelijke kwaliteit, aan ruimte voor opleiding en ontwikkeling, aan de complete ontsluiting van archeologische data en aan betere mogelijkheden voor het analytisch bevragen van deze dataset.

Veel van de aandachtspunten en behoeftes zijn reeds jaren actueel. Een adequate aanpak is dan ook een vereiste om de inhoudelijke kwaliteit van archeologisch onderzoek te verbeteren en te borgen. Zo kan worden gegarandeerd dat basisrapportages optimaal kunnen dienen als bouwstenen voor breder, synthetiserend inzicht in het verleden. Voor het nader uitwerken van de behoeftes en verbeteringen is verdere studie en discussie gewenst, zo blijkt uit zowel dit rapport als uit de eerste reacties uit het werkveld.

Inhoud

1	Inleiding	7
2	Bronnen en methode	11
3	Eerder onderzoek	13
4	Resultaten	17
	4.1 Inleiding	17
	4.2 Waarnemingen	17
	4.3 Interpretaties	22
5	Analyse	33
	5.1 Druk op de kwaliteit?	33
	5.2 Behoeftes	34
6	Conclusies	37
7	Literatuur	39
	Bijlage. Verslag van de discussie op de Reuwendagen 2018	41

1 Inleiding

Dit rapport presenteert de uitkomsten van een onderzoek naar de inhoudelijke kwaliteit van archeologisch onderzoek en de bruikbaarheid van archeologische onderzoeksresultaten voor synthetiserend onderzoek. Meer specifiek gaat het om onderzoeksresultaten die zijn gegenereerd binnen de zogenaamde Malta-archeologie: het Nederlandse archeologische stelsel zoals dat de afgelopen twintig jaar is vormgegeven op basis van het Verdrag van Malta (of Valletta, 1992). In synthetiserend onderzoek (syntheses) worden de resultaten van vele afzonderlijke onderzoeken met elkaar gecombineerd en geconfronteerd (gesynthetiseerd) om tot bredere en meer diepgaande inzichten te komen over het verleden, veelal vanuit een specifieke thematiek of probleemstelling.

Achtergrond

In de afgelopen jaren zijn twaalf archeologische synthetiserende studies uitgevoerd binnen het programma 'Oogst voor Malta' (zie hoofdstuk 2). Doel was om de grote hoeveelheid onderzoeksresultaten van de Malta-archeologie te 'oogsten' en zo nieuwe kennis en inzichten te genereren, zodat vragen uit de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA) konden worden beantwoord en geografische, chronologische en thematische kennislacunes konden worden opgevuld. De syntheseschrijvers, afkomstig uit verschillende geledingen van het archeologische werkveld, hebben voor hun syntheses in totaal meer dan 3600 basisrapportages gebruikt (uit de periode tussen 1997 en 2015). Dit onderzoek put uit de rijke ervaring die de syntheseschrijvers hebben opgedaan met het gebruik van basisrapportages voor synthetiserend onderzoek.¹ Op basis van hun kritische reflecties schetst dit rapport een beeld van de inhoudelijke kwaliteit van Malta-onderzoek, en de bruikbaarheid daarvan voor synthetiserend onderzoek.

Kamervragen

Op 30 januari 2018 stelden de Kamerleden Kwint en Beckerman (beiden SP) een serie Kamervragen aan minister Van Engelshoven (Onderwijs, Cultuur en Wetenschap) over de kwaliteit van en toezicht op de archeologie naar aanleiding van de advertentie 'Creatief met archeologie, tips voor projectontwikkelaars'. Een van deze vragen (nummer 20) luidde: "Heeft u eerder geconcludeerd dat als gevolg van de marktwerking de kwaliteit van archeologisch onderzoek onder druk kan komen te staan? Wat gaat u doen om dit probleem te onderzoeken en aan te pakken?" De minister antwoordde daarop: "Om meer zicht op te krijgen op de vraag of de kwaliteit onder druk zou kunnen komen te staan, ga ik onderzoek doen naar de kwaliteit van onderzoek en rapportages uit de periode voor invoering van certificering en de periode daarna."²

Opdracht

Dit onderzoek is geïnitieerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) vanuit het project Oogst voor Malta.³ De onderzoekopdracht omvat de analyse van de reeds genoemde twaalf syntheses, gesprekken met de hoofdonderzoekers van deze syntheses en de bespreking van de voorlopige

¹ In een eerder stadium zijn de ervaringen van enkele syntheseschrijvers verwerkt in een artikel voor de Archeobrief. Eerden *et al.* 2016.

² Voor alle vragen: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20172018-1365.html>.

³ RCE-EO-HJ-IUCN18060233 Onderzoek naar kwaliteit en bruikbaarheid van standaard opgravingsrapporten.

Archeologen onderzoeken de sporen van een houten huis in Someren. Foto VUHbs Archeologie, Amsterdam.

onderzoeksresultaten met het bredere werkveld tijdens een sessie op het congres van de Nederlandse archeologie, de Reuwendagen 2018. Het onderzoek is uitgevoerd en gerapporteerd door dr. Diederick Habermehl (Image02). Voorafgaand aan en tijdens de uitvoering van dit onderzoek is op verschillende momenten overlegd met prof. dr. Nico Roymans, hoogleraar Noordwest Europese Archeologie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam.

Doelstellingen

Dit onderzoek heeft als doelstelling te onderzoeken hoe het is gesteld met de inhoudelijke kwaliteit van archeologisch onderzoek dat is uitgevoerd binnen het zogenaamde Malta-bestel, voorafgaand aan de invoering van certificering in 2016. Inhoudelijke kwaliteit wordt hier vooral onderzocht middels de vraag of de archeologische onderzoeksresultaten -in de meeste gevallen de basisrapportages van opgravingen- succesvol kunnen worden gebruikt voor synthetiserend onderzoek.

De resultaten van het onderzoek kunnen dienen als input voor:

- mogelijke verbetering van de veldwerk-, onderzoeks- en verslagleggingspraktijk in de archeologische monumentenzorg
- discussie over de kwaliteit van onderzoek binnen het archeologisch bestel
- onderzoek naar de kwaliteit van onderzoek uit de periode vóór invoering van certificering en de periode daarna, zoals verwoord in het antwoord van de minister op de hierboven weergegeven Kamer-vraag (zie kader).

De ontwikkeling van de 'malta-archeologie'⁴

Sinds de ondertekening van de 'European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage' (gewoonlijk aangeduid als het verdrag van Malta of het verdrag van Valetta) in 1992 is de inrichting van de archeologische monumentenzorg in Nederland fors veranderd. De ontwikkelingen die werden ingezet na de ondertekening, hebben uiteindelijk in 2007 geresulteerd in een nieuwe archeologiewet, de Wet op de archeologische monumentenzorg (WAMZ) en het Besluit archeologische monumentenzorg (BAMZ). Deze wet is in juli 2016 overgegaan in de Erfgoedwet, een wet waarin de bescherming van het erfgoed -museale objecten, musea, monumenten en archeologie- integraal is georganiseerd. Kernpunten voor de archeologie in deze wetten zijn: 1) behoud in situ; 2) vroegtijdige inbreng van archeologie in het proces van ruimtelijke ordening en 3) het 'de veroorzaker betaalt'-principe. Onder invloed van de neoliberale politiek in de jaren negentig kwamen daar nog twee elementen bij: 4) decentralisatie van de zorg voor het erfgoed van rijk naar lagere overheden, zoals provincies en -vooral- gemeenten; en 5) commercialisering van de uitvoering van het archeologische werk. Het archeologische bestel dat zich de afgelopen decennia in Nederland heeft ontwikkeld wordt wel aangeduid als de Malta-archeologie.

De zorg voor het cultureel erfgoed wordt in Nederland gezien als een gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheden, bedrijven en particulieren. Decentralisatie van het beleid betekent in dit geval dat zowel het rijk, de twaalf provincies als de ongeveer 390 gemeenten een rol spelen. De rijksoverheid richt zich vooral op behoud, duurzaam beheer en verbetering van de toegankelijkheid van erfgoed. De provincies en vooral de gemeenten zijn op regionaal en lokaal niveau verantwoordelijk voor de uitvoering van dit beleid. Door eigen, aanvullend beleid vast te stellen hebben ze een centrale rol in de bescherming van archeologische vindplaatsen.

Het overgrote deel van het gravend onderzoek wordt verricht door commerciële partijen; daarnaast gebeurt dit door ongeveer 25 gemeentelijke diensten, en op zeer kleine schaal, door universiteiten en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). In 2016 waren er ruim zeventig instellingen met een opgravingsvergunning; daarnaast zijn er enkele tientallen vooral kleine, niet-gravende archeologische bedrijven. Deze richten zich op bijvoorbeeld fysische antropologie, archeobotanie, aardewerkstudie, popularisering, projectbegeleiding en advisering. De totale beroepsgroep bestaat uit ongeveer 1335 personen, waarvan vijftig procent werkzaam is binnen commerciële archeologische bedrijven of als zelfstandig ondernemer.

Om dit bestel in goede banen te leiden is een kwaliteitssysteem in het leven geroepen, deels berustend op de wet en deels op zelfregulering. Zo houden de rijksoverheid, provincies en gemeenten toezicht op een juiste omgang met archeologisch erfgoed. Om ervoor te zorgen dat alleen daarvoor toegeruste partijen betrokken worden bij archeologisch veldonderzoek, is een certificeringssysteem ontwikkeld, en om richting te geven aan de kwaliteit van het onderzoek is er een Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) opgesteld. De Erfgoedinspectie houdt toezicht op het Nederlandse erfgoed en op de informatiehuishouding bij de centrale overheid. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed wijst archeologische rijksmonumenten aan en ondersteunt het veld met kennisproducten. De provincie voert het interbestuurlijk toezicht uit en controleert of het gemeentelijk erfgoedbeleid aan de wettelijke vereisten voldoet.

⁴ Deze passage is overgenomen uit Lauwerier *et al.* 2017, 11-12. Relevante literatuurverwijzingen zijn daar te vinden.

Onderwerp	Auteurs	Aantal gebruikte basisrapportages
<i>Geografisch</i>		
Bewoningsgeschiedenis van het westelijk deel van het Noord-Brabants zandgebied	Ball/Van Heeringen 2016	477
Landschap en bewoning van de Gelderse Vallei	Scholte Lubberink/Keunen/Willemse 2015	100
Bewoningsgeschiedenis van het Hollands duingebied	Van Heeringen/Van der Velde 2017	398
De bewonings- en gebruiksgeschiedenis van het Maasdal tussen Eijsden en Mook	Ball/Tebbens/Van der Linde 2018	380
<i>Chronologisch</i>		
Het laat neolithicum, de vroege bronstijd en het begin van de midden bronstijd (2850 - 1500 cal BC)	Fokkens/Steffens/Van As 2017	44
De overgang van de laat-Romeinse tijd naar de vroege middeleeuwen in Zuid-Nederland	Van Enckevort/ Hendriks/Nicasie 2017	127
Bewoning en landgebruik in de vroege prehistorie	Peeters <i>et al.</i> 2017	130
<i>Thematisch</i>		
Archeologische sporen van boerderijen en erven tussen 1250 en 1650	Schabbink 2016	180
Locatiekeuze en bewoningsdynamiek tussen 1500 voor Chr. en 1500 na Chr. in oostelijk Noord-Brabant	Ball/Jansen 2018	850
Huizenbouw en percelering in de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd	Cleijne <i>et al.</i> 2017	474
Dorpsformatie gedurende de Middeleeuwen, ca. 800-1600	Verspay <i>et al.</i> 2018	200
Houten gebruiksvorwerpen	Lange/Kooistra/Jelsma 2017	286
Totaal		3646

Overzicht van de twaalf syntheses uit het programma 'Oogst voor Malta'.

2 Bronnen en methode

Bronnen

De twee belangrijkste bronnen voor dit onderzoek zijn de twaalf syntheses uit het programma 'Oogst voor Malta' en gesprekken met negen van de bij deze syntheses betrokken onderzoekers, waarvan er een aan drie studies heeft meegewerkt.

De onderstaande tabel geeft een overzicht van de twaalf syntheses. In deze syntheses is een variatie aan onderwerpen behandeld, met een geografische, chronologische of thematische invalshoek. Het totaal aantal onderzoekers bedraagt 34 en het totaal aantal gebruikte basisrapportages is 3646.

De voor dit onderzoek geïnterviewde onderzoekers zijn: Eugene Ball (BAAC archeologie en bouwhistorie), Ingrid Cleijne (BAAC archeologie en bouwhistorie), Harry Fokkens (Universiteit Leiden), Joep Hendriks (Gemeente Nijmegen), Silke Lange (BIAX Consult), Hans Peeters (Rijksuniversiteit Groningen), Huub Scholte Lubberink (RAAP), Henk van der Velde (ADC ArcheoProjecten) en Johan Verspay (University of West Bohemia). Vijf van deze onderzoekers werken bij een commercieel archeologisch bedrijf, drie werken in de academische archeologie en een werkt bij een gemeente.

Naast de syntheses en de gesprekken is, ter inkadering van het onderzoek, gebruik gemaakt van verschillende rapportages en artikelen over de kwaliteit van archeologisch onderzoek en veldwerk (zie literatuurlijst). Verder zijn de reacties van het werkveld op de conceptresultaten van dit onderzoek -gepresenteerd tijdens de Reuwendagen 2018- beschreven in de bijlage.

Methode

Dit onderzoek is uitsluitend gebaseerd op de waarnemingen, visies en meningen van de bij de syntheses betrokken auteurs en de geïnterviewde onderzoekers. De auteur van dit rapport heeft zelf geen basisrapportages, programma's van eisen of andere documenten bestudeerd. Het onderzoek heeft daarmee een kwalitatief karakter. De bronnen noch de onderzoeksopzet lenen zich voor het gebruik van kwantitatieve methodes of criteria. De resultaten zijn dan ook niet uitgedrukt in cijfers of percentages. Wel is geprobeerd om een prioritering aan te brengen in de door de onderzoekers verwoorde aandachtspunten. De punten die vaker genoemd werden en in meerdere syntheses terugkwamen hebben hierbij een hogere prioriteit gekregen. Daarnaast is de onderzoekers in de gesprekken expliciet gevraagd om aandachtspunten te prioriteren.

De syntheseschrijvers hebben vrijwel uitsluitend gebruik gemaakt van basisrapportages; het eindresultaat van de archeologische onderzoeksketen. Zij hebben zich alleen via deze basisrapportages een beeld kunnen vormen van het totale archeologische proces, dat immers veel meer omvat, zoals bureau-studies, programma's van eisen, veldwerk en (specialistische) analyses. In zowel de syntheses als de gesprekken komen echter belangrijke en waardevolle punten naar voren die het niveau van de basisrapportage overstijgen. Daarom is een onderscheid gemaakt tussen waarnemingen enerzijds en interpretaties anderzijds. Bij waarnemingen gaat het om de aandachtspunten die door de onderzoekers op directe wijze zijn vastgesteld bij het gebruik van de basisrapportages. Interpretaties, daarentegen, zijn afgeleide visies die boven de directe waarneming uitstijgen. Zij zijn dus niet direct afgeleid uit de rapportages, maar zijn gebaseerd op de ruime ervaring van de geïnterviewde onderzoekers binnen het archeologische werkveld.

Dit onderzoek is gebaseerd op de bronnenkritiek van de syntheseschrijvers en heeft daarmee een sterk kritische focus. De nadruk ligt veelal op kritische reflectie, aandachtspunten- en verbeterpunten. Het is daarmee dus geen brede en gewogen waardering van onderzoeksresultaten of -rapportages, maar een kritische evaluatie.

Model

Ter structurering van de onderwerpen binnen het onderzoek is een model gehanteerd dat is gebaseerd op de processtappen van de archeologisch monumentenzorg, dat immers de basis vormt voor archeologisch onderzoek in Nederland. De volgende onderdelen zijn gedefinieerd:

- verwachtings- en waarderingsmodellen
- archeologisch advies en directievoering
- bureaustudie
- vindplaatsselectie
- programma van eisen en de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA)
- veldwerk
- evaluatie
- analyse
- rapportage
- deponering
- publicatie

Daarnaast zijn er onderwerpen gedefinieerd die voor een goede analyse en duiding belangrijk zijn:

- de rol van bevoegde overheden en adviseurs
- de kwaliteit van actoren
- de relatie tussen de academische en de commerciële archeologie
- de controle en handhaving op inhoudelijke kwaliteit
- de inzet van science-based onderzoek
- inhoudelijke kaders en richtlijnen
- inhoudelijke innovatie
- kennis- en onderzoeksnetwerken

3 Eerder onderzoek

Deze studie staat in een bescheiden traditie van onderzoek naar de uitvoering en de resultaten van archeologisch onderzoek en het archeologisch bestel als geheel. Deze paragraaf geeft een bondig overzicht van enkele in deze context relevante onderzoeken en hun uitkomsten uit de periode tussen 2005 en 2017. Zo biedt het onderstaande een bredere context, waarbinnen de uitkomsten van de huidige studie beter kunnen worden geduid en gewaardeerd.

Eerder onderzoek richtte zich veelal op specifieke onderdelen van of onderwerpen uit de archeologische praktijk:

- Onderzoek naar de kwaliteit van programma's van eisen (Bazelmans *et al.* 2005; Van den Dries/Zoetbrood 2007)
- Onderzoek naar de kwaliteit van basisrapportages (Bazelmans 2005; Van den Dries/Zoetbrood 2008)
- Onderzoek naar de kwaliteit van actoren (Kooistra 2005)
- Onderzoek naar de kwaliteit van archeozoologisch en archeobotanisch onderzoek (Brinkkemper/ Lauwerier 2013)
- Evaluatie van de Wet op de Archeologische Monumentenzorg (Keers/Van der Reijden/Van Rossum 2011)
- Onderzoek naar de effectiviteit van de onderzoeksketen (Lauwerier *et al.* 2011)

Naar aanleiding van Kamervragen voerde de ROB, een van de voorgangers van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), in 2005 onderzoek uit naar programma's van eisen (PvE's) die door bedrijven waren opgesteld.⁵ Uit deze studie kwam naar voren dat ruim de helft van onvoldoende kwaliteit was. De gemiddelde waardering bedroeg een 5,4. Vooral de onderdelen 'vooronderzoek' en 'methoden en technieken' waren onder de maat, gevolgd door het onderdeel 'onderzoeksvragen'. Ook de operationalisering liet te wensen over. Een vrijwel steeds terugkerend kritiekpunt over de onderzoeksvragen was dat er standaardvragen werden voorgeschoteld die zeer algemeen van aard waren en niet op het specifieke potentieel van de te onderzoeken vindplaats ingingen.

In een vervolgonderzoek, enkele jaren later, concludeerden Van den Dries en Zoetbrood dat twee derde van de programma's van eisen (67%) voldoende of zelfs goed was en de elementaire onderdelen bevatte voor het wetenschappelijk verantwoord kunnen uitvoeren van veldwerk.⁶ Een verbetering dus ten opzichte van het eerdere onderzoek. Vooral de inhoudelijke relatie tussen de resultaten van eerdere onderzoeken, de archeologische verwachting, de doelstelling/vraagstelling van het onderzoek en de voorgeschreven onderzoeksmethode werden veelal positief bevonden. De onderzoekers stelden dat het door de RACM (thans RCE) ingestelde format voor programma's van eisen, dat geheel was afgestemd op de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), in grote mate bijdroeg aan deze verbetering. Wel concludeerden zij dat bemonstering, het verzamelen van vondstmateriaal en het couperen van sporen beter op de vraagstellingen moesten worden afgestemd en niet moesten worden ingegeven door routinematig en gestandaardiseerd handelen.

In 2005 onderzochten Bazelmans *et al.* naast programma's van eisen ook de kwaliteit van archeologische basisrapportages.⁷ In dit onderzoek werd iets minder dan de helft van de rapporten beoordeeld met een onvoldoende (17 onvoldoende; 22 voldoende). De gemiddelde waardering was een 5,5. Daarbij waren de rapporten van definitieve opgravingen veelal van betere kwaliteit dan die van vooronderzoek. De

⁵ Bazelmans *et al.* 2005.

⁶ Van den Dries/Zoetbrood 2007.

⁷ Bazelmans *et al.* 2005.

onderzoekers concludeerden dat vooral de onderdelen ‘onderzoeksvragen’, ‘methoden en technieken’ en ‘discussie en conclusie’ onder de maat waren. Zeker de gebrekkige kwaliteit van dit laatste onderdeel werd als zorgelijk beschouwd, omdat daar bij definitieve opgravingen de kenniswinst zou moeten worden gerealiseerd. De slechte score van het onderdeel ‘methoden en technieken’ deed vermoeden dat het hier schortte aan wetenschappelijk-inhoudelijke kwaliteit van de uitvoerders. De auteurs stelden dat er teveel onervaren archeologen op de markt waren gekomen die te grote verantwoordelijkheden kregen en te weinig kennis en bagage bezaten. Tevens verwachtten zij dat die situatie binnen de bedrijven moeilijk te corrigeren zou zijn, enerzijds omdat ze voor een groot deel uit deze jonge archeologen bestonden en anderzijds omdat binnen een marktsituatie kennisoverdracht door middel van het ‘meester-gezel’ principe om bedrijfseconomische redenen lastig te realiseren was.

In een vervolgonderzoek in 2008 stelden Van den Dries en Zoetbrood vast dat 63,5% van de onderzochte standaardrapporten voldoende of goed was en dus de elementaire onderdelen bevatte voor een wetenschappelijk verantwoorde verslaglegging.⁸ Tegelijk stelden zij vast dat de rapportages sinds het onderzoek uit 2005 vollediger waren geworden en dat ook de inhoudelijke kwaliteit was verbeterd. Met betrekking tot de verbeterde wetenschappelijke kwaliteit wezen Van den Dries en Zoetbrood erop dat in bijna alle rapporten (91%) een relatie werd gelegd met de vraagstelling en dat in het merendeel van de rapporten de resultaten werden beschouwd in de bredere context van de regio en de cultuur. Minder goed was het gesteld met de wijze waarop de resultaten in relatie tot de bestaande kennis over de omgeving van de vindplaats werden geïnterpreteerd. Andere tekortkomingen waren de gebrekkige relatie tussen de monsterstrategieën en de vraagstellingen, het ontbreken van analyses van het mobiele vondstmateriaal, de te geringe onderbouwing van de interpretaties en het gebrek aan samenhang tussen het specialistisch onderzoek en de inhoudelijke vraagstellingen.

In een ander onderzoek bestudeerde Kooistra de stand van kennis in de Nederlandse archeologie, de lacunes daarin en de rol die scholing zou kunnen spelen in het opvullen daarvan.⁹ Deze auteur definieerde op basis van interviews met actoren uit het archeologische werkveld een aantal aandachtspunten. Enerzijds hadden deze punten betrekking op de kennis en vaardigheden van de actoren zelf. Zo werd een gebrekkige kennis over culturele materiaalgroepen, specialistisch onderzoek, formatie- en depositionele processen en methoden en technieken benoemd. Daarbij werd vastgesteld dat het intern opleiden van jonge, nog weinig ervaren medewerkers binnen archeologische bedrijven onder druk stond als gevolg van de geringe winstmarges. Verder identificeerde Kooistra een aantal andere aandachtspunten, waaronder de versnippering van de archeologie, het gebrek aan slimme onderzoeksopzetten met een weldoordacht verband tussen vraag- en uitwerkingsstrategie, het gebrek aan kritische analyse in het veld en de toenemende introversie van de Nederlandse archeologie. Als oorzaken noemde Kooistra de te geringe kennis en ervaring van net afgestudeerde bachelor-studenten, de ontwikkeling van de archeologische markt en het geldgebrek bij zowel universiteiten als bedrijven. Tenslotte concludeerde Kooistra dat er behoefte was aan structurele scholing. Zij noemde in dat kader onder meer cursussen, intervisie, het creëren van stageplaatsen, het opzetten van een poule aan peer reviewers, het opzetten van postdoctoraal onderwijs, het openstellen van mastercolleges voor afgestudeerden, het opzetten van een tijdschrift en het doen van synthetiserend onderzoek.

In een onderzoek naar de uitvoering van archeobotanisch en archeozoologisch onderzoek stelden Brinkkemper en Lauwerier vast dat dit onderzoek vanaf ca. 2000 was achtergebleven ten opzichte van het archeologisch onderzoek als geheel.¹⁰ Van de 98 bestudeerde onderzoeken waarbij botanisch materiaal aanwezig was of blijkens de contextgegevens mocht worden verwacht, hadden er 46 (47 procent) niet tot een archeobotanische bijdrage in het rapport geleid. Voor de archeozoölogie waren dit er dertig van

⁸ Van den Dries/Zoetbrood 2008.

⁹ Kooistra 2005.

¹⁰ Lauwerier/Brinkkemper 2012.

de 89 (34 procent). Brinkkemper en Lauwerier concludeerden allereerst dat te algemene onderzoeksvragen ('Hoe zit de voedsleconomie in elkaar?') zonder duidelijke operationalisering ruimte lieten om deze zonder specialistisch onderzoek te beantwoorden. Ten tweede bleek dat er niet goed werd gestuurd en gehandhaafd op de correcte uitvoering van het programma van eisen en ook niet op de kwaliteit en volledigheid van de specialistische bijdragen. Als derde noemden de onderzoekers de gebrekkige kennis bij sommige archeologen over de beantwoording van archeologische vragen aan de hand van organisch materiaal. Uiteindelijk concludeerden de auteurs dat het knelpunt bij archeobotanisch en archeozoologisch onderzoek bleek te zitten in de uitvoering. Bij opgravingen leek het bedrijf of de overheid die het veldwerk uitvoerde namelijk vaak bepalend voor de vraag of archeobotanisch en -zoologisch onderzoek goed werd ingepast en uitgevoerd of niet.

In 2011 is de Wet op de Archeologische Monumentenzorg geëvalueerd na vier jaar in de praktijk te hebben gefunctioneerd.¹¹ Een aantal bevindingen uit die evaluatie is relevant in de context van dit onderzoek. Zo was een van de conclusies dat er onvoldoende toezicht was op de naleving van de kwaliteitsnormen. Verder werd geconcludeerd dat er geen structurele financiering was voor wetenschappelijk synthetiserend onderzoek. Het synthetiseren van afzonderlijke onderzoeken was geen directe opgave van uitvoerders, zo stelden de onderzoekers. Hun taakstelling was opdracht gebonden en vloeiende voort uit het principe 'de verstoorder betaalt', namelijk het veiligstellen van de archeologische informatie. Synthetisering zou ook vanuit andere geledingen kunnen plaatsvinden: een regio-archeoloog, stadsarcheoloog of in het kader van een universitair onderzoeksprogramma of wetenschappelijk onderzoeksproject. Uit een enquête bleek dat ook het archeologisch werkveld van mening was dat de archeologische productie te weinig wetenschappelijk en maatschappelijk vervolg kreeg in de vorm van synthetiserend onderzoek (58% zeer mee eens en 28% mee eens). Daarbij is het van belang te benoemen dat juist dit laatste punt inmiddels (deels) is ondervangen door het programma 'Oogst voor Malta'.

Een laatste hier te bespreken studie van Lauwerier *et al.* richtte zich op de kennis die de Malta-archeologie heeft opgeleverd.¹² De onderzoekers concludeerden dat de Malta-archeologie onmiskenbaar belangrijke bouwstenen leverde voor de beeldvorming over het verleden, maar dat de duiding van de resultaten van opgravingen voor verbetering vatbaar was. De uitkomsten werden nauwelijks in een vindplaatsoverschrijdend kader besproken en een regionaal of nationaal perspectief ontbrak. Ook benadrukten de onderzoekers het belang van vraaggestuurd onderzoek en het belang van het goed beantwoorden van de onderzoeksvragen, onderbouwd met gegevens en goed gefundeerd.

Munten van de Treveri stam, gevonden te Maastricht-Ambly. 1ste eeuw voor Chr. De tekst POTTINA verwijst waarschijnlijk naar de naam van een stamhoofd. Foto gemeente Maastricht.

¹¹ Keers/Van der Reijden/Van Rossum 2011.

¹² Lauwerier *et al.* 2011. Aan de hand van een steekproef van de rapporten van archeologisch onderzoek uit 2009 en op basis van de 'synthetiserende werken' uit de periode 2007-2010.

4 Resultaten

4.1 Inleiding

De Malta-archeologie genereert een grote hoeveelheid data, informatie en kennis die beschikbaar wordt gemaakt via basisrapportages. Deze heeft een grote potentie voor kenniswinst over het verleden. Op basis van hun ervaringen stellen de geïnterviewde syntheseschrijvers dat de inhoudelijke kwaliteit en bruikbaarheid van basisrapportages sterk varieert. Waar sommige rapporten kunnen dienen als schoolvoorbeeld, slaan andere de plank mis en zijn zij daarmee niet of slechts ten dele bruikbaar voor synthetiserend onderzoek. In sommige gevallen zijn de resultaten zelf te onbeduidend, maar vaak spelen andere factoren een rol in relatie tot de inhoudelijke kwaliteit. Het zijn deze factoren die hieronder aan bod komen.

De resultaten worden gepresenteerd, geordend per onderwerp. De onderwerpen zijn ondergebracht bij een van de twee onderscheiden categorieën: waarnemingen of interpretaties (zie hoofdstuk 2, methode).

Per onderwerp zijn -na een korte inleidende passage- steeds eerst de belangrijkste kritiekpunten beschreven. Vervolgens verschuift de aandacht naar de door de onderzoekers aangedragen aanbevelingen. De onderzoekers zijn niet bij naam genoemd, tenzij er sprake is van een citaat uit de syntheses.

De onderwerpen die als meest prominent zijn geïdentificeerd (zie hoofdstuk 2, methode) zijn aangeduid met een plusje (+) achter de onderwerptitel.

4.2 Waarnemingen

De hier beschreven waarnemingen zijn door de onderzoekers gedaan bij het gebruik van de basisrapportages voor hun syntheses. Deels hebben zij deze bevindingen als bronnenkritiek beschreven in hun rapporten, deels zijn deze opgetekend tijdens de interviews.

Rapportage: de structuur en samenhang van datapresentatie

Voor het gebruik van basisrapportages voor synthetiserend onderzoek is het van groot belang dat de data goed gestructureerd, op samenhangende wijze en compleet zijn gepresenteerd. Ook vindbaarheid is essentieel voor efficiënt synthetiserend onderzoek. Niet alle rapporten voldoen aan deze voorwaarden, zo stellen sommige onderzoekers. Te vaak zijn gegevens die betrekking hebben op een enkele archeologische structuur¹³ over het rapport verspreid. Daarnaast zijn de presentatie van gegevens en de interpretatie ervan niet altijd goed van elkaar gescheiden.

Als aanbeveling wordt gesteld dat een catalogus de standaard zou moeten zijn voor het presenteren van structuren en contexten. Op deze manier kunnen alle data per archeologische structuur op een overzichtelijke, goed gestructureerde en integrale wijze worden gepresenteerd in woord en beeld. Bij archeologische structuren dienen ook het geassocieerde vondstmateriaal en alle overwegingen met betrekking tot de datering(en) te worden gepresenteerd. De onderzoekers wijzen er verder op dat de presentatie van data moet worden gescheiden van het (interpretatieve) 'verhaal'.

Rapportage: de controleerbaarheid en vergelijkbaarheid van gegevens

Bij de presentatie van data en analyseresultaten (determinaties en interpretaties) in rapporten zijn con-

¹³ Archeologische structuren zijn de samenhangende archeologische resten van (functionele) eenheden, zoals huizen, schuren, greppelsystemen of kuilen(clusters).

troleerbaarheid en vergelijkbaarheid van groot belang. Alleen dan kunnen gegevens verantwoord worden gebruikt voor synthetiserend onderzoek. De onderzoekers geven aan dat determinaties, interpretaties en dateringen niet altijd goed te controleren zijn binnen het rapport. Gevolg is dat syntheseschrijvers terug moeten naar de primaire documentatie of het vondstmateriaal. Ook zorgen slordigheden en inconsistenties (zoals elkaar tegensprekende dateringen of determinaties) in rapporten er voor dat de data onbetrouwbaar en daarmee onbruikbaar zijn. Onbetrouwbare data voegen niet alleen niets toe aan onze kennis, ze vervuilen de dataset en werken daarmee kenniswinst tegen.

Als aanbeveling wordt allereerst benadrukt dat er altijd een compleet en helder totaaloverzicht moet worden gegeven van het aangetroffen vondstmateriaal, en niet van slechts een selectie. Verder moeten vondsten die worden gebruikt voor dateringen en interpretaties goed worden afgebeeld. Hetzelfde geldt voor objecten en structuren met onbekende functie. Alleen op die manier komen we er mogelijk achter wat hun functie geweest kan zijn. Ook is het van belang dat steeds wordt vermeld welke onderzoeker vondstmateriaal heeft gedetermineerd.

Afbeeldingen moeten analytisch bruikbaar zijn als zelfstandige databron, waarbij afmetingen, vormen, faseringen en reconstructies precies en helder worden weergegeven. Tenslotte is er behoefte aan standaardisering. Enerzijds de standaardisering van termen, typen en coderingen bij determinaties en interpretaties, anderzijds van de datastructuur voor de presentatie van structuren en vondstmateriaal. Idealiter zouden nieuwe standaarden vanuit het werkveld moeten worden opgesteld en geïmplementeerd.

Rapportage: de kwaliteit van argumentatie (+)

Voor kwalitatief, controleerbaar en goed bruikbaar onderzoek is het van groot belang dat alle (methodische en inhoudelijke) overwegingen, keuzes, aannames en determinaties goed inzichtelijk worden gemaakt en compleet worden beargumenteerd. Verschillende onderzoekers wijzen op een gebrekkige kwaliteit van argumentatie als het gaat om interpretaties, determinaties, reconstructies en dateringen. Termen worden veelal te onkritisch gebruikt, interpretaties worden te weinig onderbouwd en er wordt geredeneerd vanuit het 'gezond verstand', waarbij kritische academische argumentatie achterwege blijft. "In veel rapporten wordt in de resultaten gesproken van 'bewoning' of 'nederzettingen' zonder deze begrippen te specificeren of te definiëren."¹⁴ Ook bij de interpretatie van gebouwen als 'huis', 'woonstalhuis' of 'bijgebouw' worden de gehanteerde criteria en overwegingen niet altijd helder op een rij gezet. Hetzelfde geldt voor dateringen (zie ook hieronder). Als laatste aandachtspunt wordt gewezen op de soms gebrekkige beschrijving van benadering, methoden en technieken. Deze informatie is van groot belang voor het gebruik van resultaten in synthetiserende studies. Alleen op die manier kunnen de data en de geassocieerde interpretaties goed op waarde worden geschat.

Als eerste aanbeveling kan worden benadrukt dat de ingezette methoden en technieken, maar ook de kaders van het onderzoek kritisch moeten worden beschreven, zodat dat de uitkomsten van het onderzoek goed kunnen worden geëvalueerd door onderzoekers die geen voorgaande kennis hebben van het betreffende project. Om betrouwbaarheid en controleerbaarheid van rapportages te vergroten is het verder essentieel dat er helder, transparant, kritisch en volledig wordt geargumenteerd en dat alle argumenten goed inzichtelijk worden gemaakt (zowel in tekst als in afbeeldingen).

Rapportage: chronostratigrafisch kader en (absolute) dateringen

Voor een historische discipline zijn goed uitgewerkte chronostratigrafische kaders van groot belang, als basis voor archeologische analyses, reconstructies en interpretaties. Verschillende onderzoekers wijzen erop dat dateringen niet altijd goed worden onderbouwd en de overwegingen en resultaten niet altijd in samenhang worden gepresenteerd. Ook schiet het aantal absolute dateringen tekort.

¹⁴ Ball/Van Heeringen 2016, 80.

Als aanbeveling wordt allereerst benadrukt dat alle dateringsgegevens en alle chronologische overwegingen (absolute dateringen, vondstdateringen, stratigrafie, oversnijdingen etc.) kritisch moeten worden beschreven en bediscussieerd, idealiter in een apart hoofdstuk(deel). Verder dienen gebouwplattegronden bij voorkeur meerdere malen en met verschillende methoden te worden gedateerd. Het uitvoeren van voldoende absolute dateringen is belangrijk om tot een beter, meer gedetailleerd inzicht te komen van de gebruiksperiode van verschillende typen huizen. Steeds dient goed te worden beschreven welke monsters zijn gedateerd en uit welke context zij afkomstig zijn (spoor en laag). Voor historische boerderijen is dendrochronologisch onderzoek van grote waarde, zodat boerderijsporen aan historische thema's en vraagstukken kunnen worden gerelateerd. Van alle bouwfases zouden idealiter meerdere monsters moeten worden genomen. Ook zou moeten worden geïnvesteerd in regionale dendrochronologische curves.

De inzet van science-based onderzoek

De potentie van science-based onderzoek¹⁵ is hoog. Nieuwe methodes zijn een kans om de 'ouderwetse' typologische benaderingen te overstijgen. Enkele onderzoekers nemen waar dat dit soort onderzoek echter nog te weinig wordt ingezet in Malta-onderzoek. Een van hen vermoedt dat de inzet van nieuwe technieken nu vooral afhankelijk is van de kennis en ervaring van de betrokken onderzoekers en de schrijvers van programma's van eisen.

Als aanbeveling wordt gesuggereerd dat science-based onderzoekstechnieken beter moeten worden geïntegreerd in de verschillende onderzoeksagenda's, als mogelijkheden voor operationalisering. Ook zou er een fonds moeten komen voor onderzoek dat wel van belang is om uit te voeren, maar waarvan de kosten redelijkerwijs niet kunnen worden verhaald op de opdrachtgever.

Verder kunnen best practices en specialistische leidraden een rol spelen bij het verbeteren van de inzet van dergelijke technieken.

"De versnippering van het moderne archeologische onderzoek, waarbij achtereenvolgens verschillende partijen op hetzelfde nederzettingsterrein opgravingen uitvoeren, komt de kwaliteit van het onderzoek niet ten goede. Dit is ook tijdens de bestudering van de rapporten vastgesteld. Onderzoekers maakten in de meeste gevallen geen of zeer beperkt gebruik van de resultaten van eerder uitgevoerd onderzoek op hetzelfde nederzettingsterrein. Opgravingsoverzichten waarin ouder onderzoek is geïncorporeerd ontbreken dan ook meestal en ook vond meestal geen vergelijking plaats tussen het vondstmateriaal uit de verschillende opgravingscampagnes. [...] Een belangrijke aanbeveling is dan ook dat onderzoekers meer naar de resultaten van voorgaand onderzoek zouden moeten kijken bij de uitwerking van het onderzoek naar de terreinen waar zij opgravingen verrichten."

Van Enckevort/Hendriks/Nicasie 2017, 243-244

De samenhang van onderzoek en analyse (+)

De samenhang van onderzoek en analyse is essentieel met betrekking tot de inhoudelijke kwaliteit van onderzoek. Om optimale kenniswinst over het verleden te genereren is het van groot belang dat opgravingen en analyses in samenhang en samenwerking worden uitgevoerd, waarbij er sprake is van kennisopbouw en kruisbestuiving. Drie onderzoekers noemen dit punt expliciet als een van de meest prominente aandachtspunten in relatie tot de inhoudelijke kwaliteit van onderzoek. Zij concluderen dat

¹⁵ Met science-based onderzoek wordt hier bedoeld op het gebruik van onderzoekstechnieken uit de natuurwetenschappen voor de analyse of datering van archeologische materialen of monsters. Het gaat bijvoorbeeld om DNA-analyse, isotopenonderzoek en chemische analyses.

er te vaak sprake is van fragmentatie. Zo worden vele vindplaatsen door meer dan één archeologisch bedrijf opgegraven. Soms is er zelfs sprake van vier of meer partijen. Het gevolg van deze praktijk is veelal fragmentatie van data en kennis, de verminderde bruikbaarheid van onderzoeksresultaten en per saldo de onvolledige benutting van de potentie van het bodemarchief in termen van kenniswinst en meerwaarde. Onderzoekers zijn in de huidige praktijk veelal gericht op het individuele project en de individuele vindplaats. Gevolg is dat archeologische projectresultaten te weinig worden geïntegreerd in het bredere beeld. Bestaande kennis wordt onvoldoende gebruikt om in combinatie met nieuwe gegevens tot kenniswinst te komen. Zo kan een gebrek aan kennisopbouw en continuïteit van (regionale en/of lokale) kennis ontstaan. Verder is er ook sprake van fragmentatie op het niveau van het individuele onderzoeksproject. Veelal zijn de verschillende (specialistische) analyses binnen een project als losse elementen in het rapport opgenomen, zonder dat de resultaten goed met elkaar worden gecombineerd en geconfronteerd om tot nieuwe inzichten te komen. Daarbij lijkt het te schorten aan overleg, afstemming en uitwisseling.

Als algemene aanbeveling voor het bevorderen van samenhang pleiten de onderzoekers voor meer integratie. Daarbij is het van groot belang dat de kaders voor integratie worden geschapen in een goed onderzoeksontwerp (programma's van eisen) en een goede projectorganisatie. Het programma van eisen dient expliciete eisen te bevatten, zodat daarmee ook in de begroting rekening kan worden gehouden.

Voor de meer specifieke aanbevelingen kunnen drie niveaus worden onderscheiden: de (micro)regio, de vindplaats en het individuele onderzoek. Elk van deze niveaus komt hier apart aan bod.

Voor de (micro)regio zouden (gemeentelijke) overheden een rol moeten spelen bij de opbouw van kennis en kenniscontinuïteit, bijvoorbeeld door het ontwikkelen van kennisnetwerken, zo stellen sommige onderzoekers. Een gerelateerde aanbeveling betreft de inzet van regio-archeologen met een sterk inhoudelijke taakstelling. Met andere woorden, synthese zou niet alleen op landelijk niveau moeten worden gefaciliteerd (zoals door middel van programma's zoals 'Oogst voor Malta'), maar ook op regionale en gemeentelijke niveaus. Zelfs binnen bedrijven zouden mogelijkheden kunnen worden geschapen voor (kleinschalige) onderzoeksprojecten door werknemers (buiten de basisrapportages die in declarabele uren kunnen worden geschreven). Bij het bedrijf BIAX Consult functioneert een systeem, waarbij onderzoekers intern een onderzoeksvoorstel kunnen indienen.

Een aanbeveling die betrekking heeft op het niveau van de vindplaats behelst de betere integratie van voorgaand onderzoek (op de betreffende vindplaats). Daarbij moet niet alleen gedacht worden aan officieel archeologisch vooronderzoek, maar bijvoorbeeld ook aan metaalvondsten van detectoramateurs. Verder zouden voor (omvangrijke) vindplaatsen waar meerdere partijen onderzoek uitvoeren overkoepelende onderzoekskaders moeten worden geschreven die inhoudelijke samenhang, focus en richting bieden. Ook integrale inhoudelijke directievoering is in dergelijke gevallen essentieel.

Als aanbeveling voor het individuele onderzoek wijzen de onderzoekers allereerst op het grote belang van overleg en discussie tussen alle betrokken onderzoekers (specialisten en 'de archeoloog'). Het is belangrijk dat integratie al in een vroege fase vorm krijgt. Idealiter zouden alle betrokken specialisten al in de ontwerpfase actief bij het onderzoek betrokken moeten worden. Zij zouden een rol moeten spelen bij het formuleren van een samenhangend geheel van onderzoeksvragen, het bepalen en uitvoeren van monsterstrategieën, samplestrategieën, bij het selecteren en deselecteren van monsters en bij het synthetiseren van de resultaten, -en daarmee dus niet slechts bij de specialistische analyse als zodanig. De archeoloog (als projectleider) kan het beste worden beschouwd als een van de specialisten die alleen in goed overleg met alle andere betrokken specialisten tot een compleet en geïntegreerd resultaat kan komen. Voor complexe projecten met veel deelnemende onderzoekers verdient het aanbeveling om flexibel om te gaan met de verplichte termijn van twee jaar waarbinnen archeologische projecten gewoonlijk dienen te worden afgerond.

Een van de onderzoekers noemt de inzet van contextuele analyse als aanbeveling voor het faciliteren van integratie. Daarbij wordt de vindplaats niet zozeer langs de lijnen van de specialismen geanalyseerd, maar op basis van de afzonderlijke contexten (erven, lagen, waterputten etc.). Zo kunnen alle analyse-re-

sultaten per context integraal worden gepresenteerd, geanalyseerd en geïnterpreteerd. Voor een dergelijke aanpak is het van groot belang dat specialisten in een vroeg stadium van goede contextdata worden voorzien en dat er voldoende uitwisseling en overleg plaatsvindt.

Als laatste aanbeveling wijzen verschillende onderzoekers op het belang van complete en integraal opgegraven complexen. Zo levert een compleet opgegraven erf (bestaande uit bijvoorbeeld een huis, bijgebouw en waterput) een meer samenhangend en substantieel beeld op van het verleden dan verschillende losse huisplattegronden. Een selectiestrategie die zich uitsluitend richt op ('losse') vondst- of sporenconcentraties (zonder de tussenliggende delen) leidt tot data die mogelijk niet voldoende in samenhang kunnen worden bestudeerd en begrepen. Voor optimale kenniswinst dienen complete complexen te worden opgegraven, niet alleen de meest spoor- of vondstrijke plekken.

“Uit het voorgaande is duidelijk dat slechts 95 van de 165 geïnventariseerde onderzoeken (inclusief het kennisthema begravingen) en de daaraan gekoppelde rapporten via Archis 2.0 opgespoord konden worden. Uit deze eerste lijst met 95 geïnventariseerde rapporten bleek bovendien dat lang niet alle relevante rapporten uit de periode 1997-2014 via Archis2 te vinden zijn. Zoals eerder opgemerkt kwamen 29 eerder al bekende substantiële rapporten niet naar voren uit de Archis2 bevraging. De redenen hiervoor zijn legio: geen literatuurrecord van het rapport, te brede dateringen van geregistreerde vondsten en/of sporen, geen onderzoeksmelding, geen waarneming/vondstmelding of überhaupt geen registratie in Archis2.”

Van Enkevort/Hendriks/Nicasie 2017, 53-54.

De digitale beschikbaarheid en doorzoekbaarheid van onderzoeksresultaten (+)

De beschikbaarheid, vindbaarheid en doorzoekbaarheid van onderzoeksresultaten is essentieel voor het efficiënt uitvoeren van synthetiserend onderzoek. Zowel in de syntheses als in de gesprekken komt dit onderwerp prominent aan bod. Daarbij dient een onderscheid te worden gemaakt tussen de beschikbaarheid van basisrapportages enerzijds en de beschikbaarheid van data (ruwe opgravingsdocumentatie, analyseresultaten, metadata) anderzijds.

De onderzoekers wijzen allereerst op het naast elkaar bestaan van verschillende systemen waarin rapportages en data kunnen worden doorzocht en ingezien. Deze situatie maakt het niet altijd gemakkelijk om de dataset compleet in beeld te krijgen. Archis wordt beschouwd als een waardevol instrument, maar de kwaliteit en betrouwbaarheid van data in Archis varieert (te) sterk. Voor synthetiserend onderzoek is er behoefte aan volledige en betrouwbare gegevens. Verder benadrukken de onderzoekers dat Archis bestaat uit een grote hoeveelheid losse waarnemingen die niet aan elkaar zijn gekoppeld. Kennis stapelt zich daarmee op, zonder dat er sprake is van integratie. Daarnaast zijn de zoekmogelijkheden in Archis te weinig analytisch bruikbaar en te weinig trefzeker. Archis leent zich niet goed om op inhoudelijke thema's te zoeken. Verder komt naar voren dat het Archeologisch Basisregister (ABR) te complex en te gedetailleerd is geworden, waardoor deze niet altijd goed meer hanteerbaar is. Ook zijn er geen goede definities gegeven van de klassen of typen die worden gecodeerd in het ABR.

Niet alle rapporten en achterliggende (specialistische) datasets zijn beschikbaar in het digitale depot (EDNA), zo benadrukken sommige onderzoekers. Bij verschillende uitvoerders moeten (specifieke) rapporten nog persoonlijk worden opgevraagd, en dat geldt zeker voor de achterliggende data. Verder is het doorzoeken van het digitale depot tijdrovend, als gevolg van de zoekmodule met vrije tekst. Hierdoor is het zoeken van rapporten over specifieke periodes arbeidsintensief; voor periodes en tijdvakken zijn verschillende schrijfwijzen gangbaar. Bovendien moet de periode dan in de titel van het rapport voorkomen.

Als aanbeveling wordt allereerst benadrukt dat er behoefte is aan een integraal en goed (inhoudelijk)

bevraagbaar systeem waarin zowel rapporten als data kunnen worden doorzocht en ingezien. Het is dan essentieel dat alle basisrapportages en hun achterliggende data in het digitale depot beschikbaar moeten worden gemaakt. Deze rapporten moeten verder op adequate wijze worden voorzien van metadata, zodat zij goed vindbaar zijn (middels een goede zoekmodule). Ten tweede is er behoefte aan een betere controle op de compleetheid en correctheid van ingevoerde data in Archis. Dat geldt overigens ook voor oude Archis-meldingen. Om echt tot een goed systeem te komen zullen ook zij moeten worden gecontroleerd, aangevuld en verbeterd. Verder zouden de zoekmogelijkheden in Archis zo moeten worden aangepast dat het systeem kan worden gebruikt voor het bestuderen van analytische vragen en inhoudelijke thema's. Een laatste aanbeveling betreft een kritische evaluatie van het ABR. Voor een betere hanteerbaarheid zou het ABR moeten worden versimpeld en voorzien van betere definities.

Een van de onderzoekers stelt dat het met de huidige manier van ontsluiten van opgravingsdata in de toekomst steeds moeilijker zal blijken om goed en efficiënt synthetiserend onderzoek uit te voeren (zie onderstaand kader). Voor syntheseschrijvers staat de digitale revolutie nog in de kinderschoenen en het is van groot belang dat er goed wordt nagedacht over manieren om de archeologische metadata uit de grote hoeveelheid basisrapportages te ontsluiten.¹⁶ Een andere onderzoeker betwijfelt of het huidige basisrapport wel het meest wenselijke en bruikbare eindproduct is voor de presentatie van archeologische gegevens. De gedetailleerde presentatie van data in een goed ontworpen en goed bevraagbaar digitaal systeem zou in de toekomst mogelijk een verbetering of aanvulling kunnen bieden.

“Het zal, met de huidige manier van het ontsluiten van opgravingsdata, blijken dat het met het voortschrijden van de tijd steeds lastiger wordt voor één of meerdere onderzoekers data(sets) in samenhang en tot op de bron te analyseren en controleerbaar te presenteren. [...] Gezien het feit dat de wetgever alleen het produceren van basisrapportages voorschrijft, kan zelfs worden geponereerd dat de overheid de gevolgen van haar handelen in het kader van de Nederlandse kennisinfrastructuur onder ogen moet zien en moet nadenken over digitale tools om de archeologische metadata uit de basisrapportages dynamisch te ontsluiten. Deze constatering lijkt misschien voor veel (beleids) archeologen nog ver van hun bed, maar het hier gesignaleerde probleem bij het produceren van synthetiserende onderzoeken zal structureel blijken.”

Ball/Van Heeringen 2016, 20-21.

4.3 Interpretaties

Naast de zojuist besproken, direct op de rapporten gebaseerde waarnemingen, zijn er in de syntheses en tijdens de interviews ook waardevolle aandachtspunten en aanbevelingen geformuleerd die het niveau van de rapporten overstijgen. Het gaat hierbij om bredere visies die veelal betrekking hebben op achterliggende factoren die van invloed zijn op de inhoudelijke kwaliteit van Malta-onderzoek. Deze aandachtspunten worden hier gepresenteerd als 'interpretaties'. Zij zijn gebaseerd op de ruime ervaring van de geïnterviewde onderzoekers binnen het archeologische werkveld.

De kwaliteit van verwachtingskaarten en -modellen

Goed beheer van het bodemarchief begint bij goede verwachtingskaarten en -modellen. Op dit vlak is er nog veel te winnen, zo stellen verschillende onderzoekers. De kwaliteit van geomorfologische kaarten als basis van verwachtingskaarten schiet tekort, zeker voor afgedekte landschappen. Daarnaast zijn erosie

¹⁶ Ball/Van Heeringen 2016, 20-21.

Bij de uitwerking van opgravingen spelen specialisten een belangrijke rol. Op de foto wordt botanisch onderzoek uitgevoerd. Foto Biax Consult.

en de mate van afdekking niet altijd goed in beeld gebracht, waardoor de kwetsbaarheid van archeologische resten niet goed kan worden bepaald.

Als aanbeveling stellen de onderzoekers dat gegevens uit booronderzoeken niet alleen gebruikt zouden moeten worden voor het lokaliseren van vindplaatsen, maar ook voor het verbeteren van geomorfologische kaarten, erosiekaarten en archeologische verwachtingskaarten. Daarnaast zouden ook inzichten uit andere vakgebieden, zoals de historische geografie, moeten worden geïntegreerd. Het is van belang dat dergelijke eisen in programma's van eisen worden opgenomen als onderdeel van de onderzoeksopdracht.

De kwaliteit van vooronderzoek

Archeologisch vooronderzoek vormt de basis voor (eventueel) verder gravend onderzoek en is daarom van niet te onderschatten belang. De onderzoekers stellen dat de potentie van het vooronderzoek nu niet altijd voldoende wordt benut en dat de kwaliteit soms nog te wensen overlaat. Verder heeft de regelmatig toegepaste 'trechtermodel'-selectiestrategie ongewenste effecten. Door uitsluitend de sporen- en/of vondstclusters te selecteren voor verder onderzoek ontstaat namelijk een fragmentarisch beeld van de vindplaats. De (verbindende) terreindelen (en de daar gelegen sporen en structuren) blijven buiten beeld.

Als eerste aanbeveling benadrukken de onderzoekers dat het van belang is om vindplaatsen al in

een vroege fase zo goed mogelijk in beeld te brengen. Op basis van die inzichten kunnen er vervolgens inhoudelijk gemotiveerde keuzes worden gemaakt en een gericht en betrouwbaar onderzoeksontwerp (PvE) worden geschreven. Het voordeel daarvan is weer dat kosten reëler kunnen worden ingeschat en dat de (kosten)efficiëntie mogelijk kan worden verhoogd. Als tweede aanbeveling wijzen de onderzoekers op het belang van het integraal onderzoeken van samenhangende complexen (bijvoorbeeld complete erven in plaats van alleen de huizen). Meer algemeen stellen zij dat er kritische reflectie gewenst is op de vraag wat we willen weten (middels onderzoeksvragen) en hoe we dat dienen te onderzoeken (middels operationalisering).

“Often the solution needs to be found in the first step of the research process, namely, the project outline [programma van eisen/DH]. Within an archaeological ‘market’ in which competition is primarily expressed in financial terms, commercial firms are evidently hesitant to do more than is required. The quality of the project outline therefore determines the quality of the research project to a large extent.”

Peeters *et al.* 2017, 208.

De kwaliteit van programma's van eisen (PvE's) (+)

Door verschillende onderzoekers wordt het programma van eisen (PvE) als cruciaal geïdentificeerd in relatie tot de inhoudelijke kwaliteit van het onderzoek als geheel. Drie van de geïnterviewde onderzoekers noemen de verbetering van PvE's als het meest prominente aandachtspunt.

Het PvE ligt als onderzoeksontwerp aan de basis van het onderzoek en is daarmee het instrument bij uitstek om de inhoudelijke kwaliteit van onderzoek te borgen. Daarnaast is het PvE essentieel voor het opstellen van passende offertes door de uitvoerende partijen. Een goed opgesteld PvE leidt tot een reële offerte en daarmee tot beter onderzoek. Ook wordt de structuur en samenhang van het onderzoek hier bepaald: in deze fase moet goed worden nagedacht over de relatie tussen onderzoeksthema's, onderzoeksvragen, onderzoeksstrategie, analyse en het eindproduct. Er dienen inhoudelijk beargumenteerde keuzes te worden gemaakt.

Algemeen komt naar voren dat het PvE nogal eens wordt onderschat als instrument om de inhoudelijke kwaliteit van archeologische onderzoek te verankeren. Er wordt te weinig geïnvesteerd in het opstellen van een goed doortimmerd en inhoudelijk scherp onderzoeksontwerp, terwijl juist hier een solide basis van goed inhoudelijk onderzoek kan worden gelegd.

De kritische reflectie op het PvE valt uiteen in een aantal specifieke aandachtspunten:

- Inhoudelijke focus: veel PvE's leggen vooral de procedurele en procesmatige kaders van onderzoek goed vast, maar slechts in beperkte mate de inhoudelijke koers.
- Archeologische verwachtingen: de in PvE's opgenomen archeologische verwachtingen zijn niet altijd goed genoeg in beeld gebracht, terwijl zij aan de basis liggen van het inhoudelijke onderzoeksontwerp en de aanbidding van de archeologische uitvoerder.
- Onderzoeksvragen: de in PvE's opgenomen onderzoeksvragen zijn veelal te algemeen, niet relevant of te abstract. Hierdoor mist het onderzoek inhoudelijke focus of kunnen de vragen niet goed worden beantwoord op basis van het veldonderzoek.
- Operationalisering: abstracte thema's (zoals uit de NOaA) worden in het PvE niet altijd goed vertaald naar onderzoeksvragen en vervolgens naar een onderzoeksstrategie (veldwerk).
- Integratie: in PvE's is niet altijd goed nagedacht over de integratie van specialistische analyses in het

onderzoek (zowel onderzoeksvragen als onderzoeksmethodes). Vaak zijn relevante deskundigen niet betrokken bij het opstellen van het PvE en worden zij ook niet geraadpleegd.

- Controle en handhaving: de controle en handhaving op de inhoudelijke kwaliteit van PvE's schiet tekort. Sommige bevoegde overheden zijn onvoldoende in staat om PvE's goed inhoudelijk te beoordelen.

"[...], how and what questions do not generate new knowledge. These questions just produce more data and those data are not collected to solve questions. They are supposed to result in 'conservation ex situ', but in our view, excavation without proper targets destroys more than we gain."

Fokkens/Steffens/Van As 2016, 304.

Als aanbeveling wordt allereerst benadrukt dat er meer tijd, geld en aandacht aan PvE's zou moeten worden besteed. De onderzoekers beschouwen het PvE immers als essentiële basis voor goed inhoudelijk onderzoek. Het PvE moet dan dus (ook) een inhoudelijk onderzoeksontwerp zijn en niet een document dat vooral de procedurele kaders van het onderzoek schetst.

Een goed onderzoeksontwerp is gebaseerd op onderzoeksvragen, zo stellen de onderzoekers. Daarbij is het van belang dat de vragen specifiek zijn toegesneden op het betreffende onderzoek. Er dienen niet alleen 'hoe' en 'wat' vragen te worden gesteld, maar ook 'waarom' vragen (zie ook bovenstaand kader). Juist deze laatste categorie vragen leidt vaak tot inhoudelijke meerwaarde. Verder is het essentieel dat onderzoeksthema's (zoals die uit de NOaA) goed worden vertaald naar onderzoeksvragen, eventuele subvragen en uiteindelijk naar een goed uitgewerkte onderzoeksstrategie (veldwerk). In dit licht suggereert Fokkens een waarom-wat-hoe sequentie. Hierbij wordt eerst omschreven waarom we iets willen weten, wat er daarvoor bestudeerd moet worden en hoe dat dan moet gebeuren (de operationalisering met een concrete onderzoeksstrategie).

Als verdere aanbeveling benadrukken de onderzoekers dat het van belang is dat de voor het onderzoek relevante specialisten (materiaal- en periodespecialisten) al bij het schrijven van het PvE worden betrokken. Op die manier kan een goed geïntegreerd onderzoek worden ontworpen, met goede specifieke vraagstellingen en bijpassende veldstrategieën. De inzet van deze specialisten moet ook worden verwerkt in de budgettering. Ook zouden al in deze fase relaties moeten worden gelegd tussen de commerciële en de academische archeologie.

Wat betreft de kwaliteitsborging van PvE's wordt allereerst gesteld dat er behoefte is aan meer controle en handhaving op de inhoudelijke kwaliteit. Met dat doel zou bijvoorbeeld een systeem van 'tweede lezers' kunnen worden ingericht. Een andere onderzoeker suggereert de inrichting van een commissie die een vast aantal PvE's per jaar inhoudelijk beoordeelt, zodat de kwaliteit beter gemonitord kan worden en er verbeterpunten kunnen worden geïdentificeerd.

Verder suggereren sommige syntheseschrijvers dat er behoefte is aan kwaliteitseisen voor PvE-schrijvers. De kennis en kunde van de betrokken actoren is immers van groot belang. Zij dienen goed inzicht te hebben in de kennishiaten, de onderzoekspotentie en de methoden die kunnen worden gebruikt om tot inhoudelijke meerwaarde te komen. Verder zou er moeten worden voorzien in specifieke scholing voor het ontwerpen van goed onderzoek en het schrijven van PvE's

Tenslotte benadrukken de onderzoekers dat er binnen PvE's ruimte moet worden ingebouwd om gedurende het onderzoeksproces wijzigingen aan te brengen vanuit inhoudelijke argumenten, uiteraard in goed overleg met het bevoegde gezag. Van de onderzoekers wordt een kritisch-reflectieve en maatschappelijk gevoelige houding verwacht.

“How can we formulate questions that do generate more than descriptive knowledge? The ideal form, in our perception, is the why-what-how sequence that was already demonstrated in the original National Research Agenda Archaeology. According to this scheme, one first formulates why one wants to know something (reason) and what one expects to find (hypothesis) and what will be studied in order to find out about this topic (research question). Subsequently, one formulates a plan of how to study this topic (a research strategy or methodology). The latter part of research questions is seldom formulated for every different question in Dutch WSI's [programma's van eisen/DH], but only for the whole set of questions discussed in general terms.”

Fokkens/Steffens/Van As 2016, 305-306.

De inzet van evaluatiemomenten

Evaluatiemomenten (zowel tijdens als na het veldwerk) scheppen ruimte voor een kritisch-reflectieve houding en kunnen worden gebruikt om het onderzoeksontwerp aan te scherpen en een passend plan te creëren voor de verdere invulling van het onderzoek en de rapportage. Sommige onderzoekers wijzen er op dat deze potentie soms nog onvoldoende wordt benut. Een van de onderzoekers noemt de inzet van evaluatiemomenten zelfs als het meest prominente aandachtspunt in relatie tot de inhoudelijke kwaliteit van onderzoek.

Als aanbeveling stellen de onderzoekers dat het belangrijk is dat specialisten al bij de evaluatie van het veldwerk contextuele data tot hun beschikking hebben om tot een optimaal selectievoorstel en analyseplan te kunnen komen. Overleg en afstemming tussen de verschillende specialisten en archeologen zijn hierbij van het grootste belang. Daarnaast zouden evaluatiemomenten door bevoegde overheden beter moeten worden gebruikt om controle en invloed uit te oefenen op de inhoudelijke kwaliteit van onderzoek.

Inhoudelijke innovatie

Voor de ontwikkeling van het archeologische werkveld en de optimalisering van kenniswinst over het verleden is inhoudelijke innovatie cruciaal. De onderzoekers stellen echter dat er in het huidige archeologische werkveld te weinig ruimte bestaat voor inhoudelijke vernieuwing en innovatie, waarschijnlijk als gevolg van commerciële druk. Een van de onderzoekers noemt de behoefte aan innovatie als een van de meest prominente aandachtspunten.

Als aanbeveling oppert een van de onderzoekers het idee om speciaal geselecteerde vindplaatsen op te graven vanuit puur inhoudelijke motieven, zodat deze opgravingen kunnen dienen als proeftuinen voor inhoudelijke innovatie en als referentiesites voor ander onderzoek.

De controle en handhaving op inhoudelijke kwaliteit (+)

Om de inhoudelijke kwaliteit van archeologisch onderzoek te kunnen borgen en verhogen is de controle en handhaving op inhoudelijke kwaliteit essentieel. Twee onderzoekers noemen controle en handhaving op inhoudelijke kwaliteit als een van de meest prominente aandachtspunten. De onderzoekers stellen dat de mate en wijze van controle en handhaving op dit moment te sterk afhankelijk zijn van de personen die met deze taken zijn belast (veelal het bevoegd gezag). De inhoudelijke kwaliteit wordt op deze wijze onvoldoende geborgd.

Als aanbeveling benadrukken de onderzoekers dat in programma's van eisen goed en expliciet moet worden vastgelegd wat er inhoudelijk wordt gevraagd en welke onderzoeksstrategie daarvoor dient te worden gekozen. Pas dan kan er ook effectief worden gecontroleerd en gehandhaafd. Wat betreft het veldwerk dient vooral ook de juiste uitvoering van veldstrategieën in relatie tot de onderzoeksvragen (zoals monsterstrategieën, verzamelstrategieën en coupeerstrategieën) te worden gecontroleerd. Als

laatste aanbeveling opperen de onderzoekers de inzet van een deskundige tweede lezer of schrijver voor de controle van programma's van eisen en rapporten, zeker als het bevoegd gezag niet de juiste expertise in huis heeft. Ook een systeem van peer review zou hierbij kunnen werken.

De kwaliteit van actoren (+)

Actoren -met name de archeologen en specialisten- zijn een essentiële factor in relatie tot de inhoudelijke kwaliteit van onderzoek. Zij schrijven immers de programma's van eisen, voeren het veldwerk uit en schrijven de rapporten. Twee onderzoekers noemen de kwaliteit van actoren als een van de meest prominente aandachtspunten.

Een eerste aandachtspunt heeft betrekking op de kwaliteit van de kennis van actoren. In sommige gevallen is deze onder de maat en niet up to date. Vooral de kennis van vondstmateriaal of structuren (zoals huisplattegronden) schiet nogal eens tekort. Daarnaast lijkt de kennisontwikkeling van actoren achter te lopen met de ontwikkelingen in het vakgebied. Ook de aansluiting van de kennis van actoren bij de werkzaamheden die zij uitvoeren is niet altijd voldoende. Een achterliggend probleem is de allround inzet van actoren in het huidige stelsel. Archeologen kunnen wel allround worden ingezet, maar het is onwaarschijnlijk dat zij allround inhoudelijke kwaliteit kunnen leveren, zo stelt een van de onderzoekers. Daarnaast staat ook de interne opleiding van archeologen binnen bedrijven onder druk. Er is te weinig ruimte voor het begeleiden van jonge, onervaren archeologen. Als laatste wordt de toetsing van actoren genoemd. Deze is in de huidige vorm vooral procedureel en te weinig inhoudelijk.

Een eerste aanbeveling betreft het instellen van een tenminste deels inhoudelijke toetsing van actoren. Een systeem van peer review of intervisiegroepen zou kunnen worden ingezet voor het toekennen van actorstatus. Ten tweede komt het (her-)instellen of verbeteren van een mentorensysteem aan bod, waarbij jongere werknemers de ruimte krijgen om ervaring op te doen onder begeleiding van een meer ervaren mentor. Als derde wordt gesuggereerd dat er passende inhoudelijke scholing moet worden aangeboden op basis van centraal gesignaleerde kennislacunes. De oprichting van een nationaal instituut zou hiervoor een mogelijkheid kunnen zijn. De eisen voor scholing, zoals opgenomen in het huidige systeem van certificering, zouden moeten worden uitgebreid en een meer archeologisch-inhoudelijke focus moeten krijgen.

De Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA) 1.0

De Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA) is een instrument dat expliciet is bedoeld om de inhoudelijke kwaliteit van archeologische onderzoek te verhogen en te borgen. De onderzoekers stellen

Sinds de invoering van de Wet op de Archeologische Monumentenzorg (2007) zijn er in Nederland duizenden rapportages over opgravingen verschenen. Foto Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE).

Syntheses op basis van Maltaopgravingen: Oogst voor Malta. Foto Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE).

dat het gebruik van en de verwijzingen naar de NOaA veelal te oppervlakkig zijn en dat de bijdrage van onderzoeken aan de beantwoording van de NOaA-vragen te weinig wordt uitgewerkt.¹⁷ Daarbij wijzen zij op het hoge abstractieniveau van de NOaA. Complexe onderzoeksvragen of -thema's kunnen namelijk niet zonder meer succesvol worden gebruikt en beantwoord op het niveau van de individuele vindplaats. Veel uitvoerders kunnen niet goed uit de voeten met de brede, abstracte en verrijkende onderzoeksvragen en daarmee schieten zij hun doel voorbij. Een kernprobleem ligt in het feit dat de relatief abstracte NOaA-thema's in programma's van eisen onvoldoende worden vertaald naar specifieke (voor de betreffende vindplaats relevante) onderzoeksvragen, eventuele subvragen, en vervolgens naar concrete (veld) onderzoeksstrategieën (operationalisering).

Een eerste aanbeveling ligt dan ook in het voor elk onderzoek bewerkstelligen van een goede aansluiting tussen onderzoeksthema's, onderzoeksvragen en onderzoeksstrategieën. Voor deze vertaalslag is het programma van eisen het geijkte document. Zoals hierboven reeds verwoord suggereert Fokkens voor dit doel het gebruik van een waarom-wat-hoe sequentie: waarom willen we iets weten, wat moet er daarvoor bestudeerd worden en hoe moet dat gebeuren? Verder is het van belang dat landelijke NOaA-thema's worden vertaald naar regionale of zelfs lokale onderzoeksagenda's, zo benadrukt een andere onderzoeker. Op die manier kunnen de brede, landelijke onderzoeksthema's meer worden uitgewerkt voor de specifieke onderzoekspotentie en -kansen binnen de verschillende regio's en kan de vertaling naar vindplaatsgerichte onderzoeksvragen beter worden gerealiseerd. Tegelijkertijd wijst een van de onderzoekers in dit verband op het gevaar van fragmentatie, doordat onderzoeksagenda's in aaneengrenzende regio's van elkaar kunnen verschillen wat betreft perspectief en prioriteit.

¹⁷ De voor dit onderzoek gebruikte syntheses en de basisrapportages die de syntheseschrijvers als bronnen hebben benut, hebben gebruik gemaakt van de NOaA 1.0. In 2016 is de NOaA 2.0 verschenen, waarin ondertussen ook de resultaten van de 'Oogst voor Malta'-synthese zijn verwerkt.

De relatie tussen de academische en de commerciële archeologie

Eerder in dit rapport is al benadrukt dat samenwerking van groot belang is om tot optimale en kwalitatieve kenniswinst over het verleden te kunnen komen. Binnen het archeologische werkveld bestaat er echter een flinke kloof tussen de commerciële archeologie en de academische archeologie, zo benadrukken verschillende onderzoekers. Het zijn afzonderlijke culturen met verschillende perspectieven en belangen. Waar de commerciële archeologie rekening moet houden met de opdrachtgever, het commerciële belang, het publiek en het lokale perspectief, richt de academische archeologie zich eerder op internationalisering, synthese en onderwijs. Samenwerking tussen beide is incidenteel en komt slechts ad hoc van de grond, veelal op basis van de persoonlijke netwerken van de uitvoerende archeologen. Een structurele samenwerkingsvorm ontbreekt. De onderzoekers suggereren dat de redenen voor het gebrek aan samenwerking kunnen worden gezocht in de hoge druk (tijd en geld) bij zowel de commerciële partijen als de academische instituten. De uitdaging is dan ook om meer samenhang, begrip en samenwerking te creëren tussen de commerciële archeologie en de academische archeologie, bij voorkeur structureel. Met het oog op het inhoudelijke doel van de archeologie is een goede relatie tussen beide immers van groot belang.

Voor het stimuleren en faciliteren van een dergelijke samenwerking kan een aantal aanbevelingen worden gedaan. Ten eerste kunnen de relaties tussen de academische en de commerciële archeologie mogelijk worden verstevigd door middel van werkverbanden, waarin bedrijfsarcheologen, academici en specialisten samen komen. Mogelijk kan de onderzoeksschool Archon hierbij een rol spelen, bijvoorbeeld door het openstellen van cursussen voor (senior) archeologen. Een andere mogelijkheid ligt in de mogelijke rol van academische instituten bij de verdere ontwikkeling van afgestudeerde archeologen in de bedrijfsarcheologie. Zo zouden cursussen of workshops kunnen worden georganiseerd over het schrijven van goede inhoudelijke onderzoeksontwerpen, vraaggestuurd onderzoek en het schrijven van syntheses. Voorwaarde voor het implementeren van een dergelijk systeem is de financiering en de beschikbaarheid van personele capaciteit. Anderzijds zouden platforms, bijeenkomsten en symposia kunnen dienen voor het creëren van bredere netwerken en het voeren van bestelbrede discussies over belangrijke inhoudelijke kwesties in het archeologische werkveld. Het is van groot belang dat er sterkere (kennis)netwerken worden gecreëerd, dat men elkaar weet te vinden en dat het wederzijdse begrip wordt vergroot. Bestaande platforms, zoals het Romeinensymposium en de metaaltijdendag, spelen hierbij al een rol, maar kunnen deze rol wellicht nog verder ontwikkelen.

De rol van bevoegde overheden en adviseurs

Binnen de huidige archeologische werkpraktijk spelen archeologische adviseurs en bevoegde overheden een rol van niet te onderschatten belang in relatie tot de kwaliteit van onderzoek. Deze personen zijn immers direct betrokken bij het ontwerp van onderzoek (PvE's) en de controle van de (inhoudelijke) kwaliteit. Zoals een van de onderzoekers stelt: "De crux van de kwaliteit zit bij mensen die onderzoek initiëren en/of controleren." Echter, de kennis en expertise die aanwezig is bij bevoegde overheden, dan wel externe adviseurs, is sterk wisselend, zo wordt benadrukt. Daarnaast stellen de onderzoekers dat de betrokkenheid van het bevoegd gezag veelal te fragmentarisch, te oppervlakkig en te procedureel georiënteerd is. Echt inhoudelijke betrokkenheid, begeleiding en toetsing vindt te weinig plaats. Ook krijgen externe adviseurs soms niet genoeg ruimte om programma's van eisen van voldoende kwaliteit op te stellen of ontberen zij daarvoor de kennis en ervaring.

Als aanbeveling wordt benadrukt dat overheden hun verantwoordelijkheid dienen te nemen voor een verantwoord beheer van het bodemarchief, ook vanuit inhoudelijk perspectief. Daartoe behoren de verantwoordelijkheid voor goede onderzoeksontwerpen en de controle van de inhoudelijke kwaliteit van onderzoek. Het bevoegd gezag dient er op toe te zien dat de uitvoerders de gewenste insteek, kwaliteit en diepgang leveren, zoals verwoord in het programma van eisen. Als de benodigde expertise niet aanwezig is bij het bevoegd gezag, dan dient deze extern te worden gezocht. Verder is het van belang dat

Een artistieke impressie van een Romeins erf in Veldhoven, gebaseerd op opgravingsgegevens. Tekening Mikko Kriek.

er lokale kennis en expertise worden opgebouwd, zodat nieuwe kennis kan worden ingebed en benut en dat goed geïnformeerde nieuwe onderzoekskeuzes kunnen worden gemaakt. Het opstellen van regionale onderzoeksagenda's (als regionale vertalingen van de NOaA) kan hier uitkomst bieden. Als laatste aanbeveling stellen sommige onderzoekers dat -met het oog op hun verantwoordelijke rol- juist ook archeologische adviseurs gecertificeerd zouden moeten worden. Er is behoefte aan kwaliteitseisen voor vragenstellers en strategiebepalers, zo benadrukt een van hen.

“Standards are often considered as undesirable straitjackets, but they should only be seen as a way to share information in a structured fashion, so as to allow for comparative analysis. The use of standards and conventions in reports should be considered a basic precondition for research, and is no different from the requirements for publication of research results in scientific journals.”

Peeters *et al.* 2017, 208.

Inhoudelijke kaders en richtlijnen

Voor de borging en verbetering van de inhoudelijke kwaliteit van onderzoek zijn kaders en richtlijnen van groot belang. Verschillende onderzoekers wijzen er echter op dat de huidige kaders en richtlijnen hiervoor tekort schieten. De meeste bestaande richtlijnen hebben immers een procedureel karakter en hebben geen of slechts indirect betrekking op de inhoudelijke kwaliteit.

De aanbevelingen voor dit aandachtspunt lopen flink uiteen. Waar sommige onderzoekers een inhoudelijke toevoeging op de bestaande KNA-richtlijnen voorstellen, zien anderen meer heil in een minder rigide systeem, waarbij in werkverbanden onderling afspraken worden gemaakt over standaarden (werkwijze, terminologie, presentatie etc.), of waarbij best practices worden opgesteld die door het werkveld kunnen worden geadopteerd als standaard (bijvoorbeeld over het opgraven, uitwerken en presenteren van huisplattegronden of graven, of het herkennen, documenteren en hanteren van speciale deposities). Best practices zijn een positieve en inhoudelijke manier om binnen het werkveld tot nieuwe standaarden te komen zonder dat er een rigide systeem van vaste regels moet worden ingesteld. Immers, archeologisch onderzoek laat zich niet volledig in rigide regels vatten, maar moet steeds op maat worden ontworpen, zo benadrukt een van de onderzoekers.

In lijn met voorgaande aanbeveling oppert een andere onderzoeker het samenstellen van periode-specifieke of thematische leidraden met bouwstenen of scenario's die flexibel kunnen worden ingezet bij onderzoeken die betrekking hebben op de betreffende thema's, periodes of situaties. Deze leidraden zouden vanuit het werkveld moeten worden samengesteld door commissies of autoriteiten voor de specifieke thema's of periodes. Het is vervolgens essentieel dat dergelijke leidraden of best practices als eis worden opgenomen in programma's van eisen. In die documenten moet immers de inhoudelijke kwaliteit worden geborgd.

5 Analyse

In het voorgaande zijn de aandachtspunten en aanbevelingen per onderwerp besproken. In dit hoofdstuk worden de resultaten gezien vanuit een breder perspectief.

5.1 Druk op de kwaliteit?

Het huidige Malta-bestel genereert een grote hoeveelheid archeologische gegevens. Archeologische vindplaatsen worden succesvol gelokaliseerd, gewaardeerd en zo nodig opgegraven, waarna de resultaten worden vastgelegd in basisrapportages. Wat dat betreft kan worden geconcludeerd dat het bestel goed functioneert, zoals ook blijkt uit de evaluatie van de Wet op de Archeologische Monumentenzorg (WAMZ).¹⁸ Met het programma 'Oogst voor Malta' en voorgaande programma's is de veelheid aan gegevens tevens benut voor bredere wetenschappelijke kennisvorming en daarmee heeft ook interpretatie/syntheseschakel van de AMZ-cyclus vorm gekregen.

Uit dit onderzoek blijkt echter ook dat de praktijk van het Nederlandse Malta-bestel een aantal andere, minder positieve kanten heeft. Algemeen kan worden gesteld dat de commerciële bedrijfsvoering en (toenemende) marktdruk aanzienlijke invloed hebben op de werkwijze van archeologen, de uitvoering van onderzoek en het archeologische rapport waarin de onderzoeksresultaten zijn vastgelegd. Uit de studie van de syntheses en de gesprekken met de onderzoekers komt naar voren dat commerciële overwegingen en belangen in de huidige praktijk regelmatig een belangrijke rol spelen, tenminste deels ten koste van primair inhoudelijke overwegingen. Deze werkwijze kan worden geduid als 'commercieel projectgeoriënteerd'. Daarbij staat het project centraal, in plaats van de archeologische onderzoekopgave. De archeoloog als onderzoeker heeft tenminste deels plaats gemaakt voor de archeoloog als projectmanager.

De zojuist beschreven werkwijze kan de inhoudelijke kwaliteit en bruikbaarheid van onderzoeksresultaten negatief beïnvloeden. Zo is er veelal een te sterke focus op de individuele vindplaats, wordt er te weinig samengewerkt (fragmentatie) en dreigt commerciële druk te leiden tot gebrek aan diepgang en vernieuwing. De uitvoering van onderzoek gebeurt te vaak 'op de automatische piloot' en te weinig vanuit een goed onderzoeksplan met samenhangende onderzoeksvragen, zo stellen de syntheseschrijvers. Ook worden er zorgen geuit over het veldwerk. Coupeerstrategieën, verzamelstrategieën en metaaldectie komen al snel onder druk te staan. Daarbij is er in toenemende mate sprake van machinaal werken (inclusief couperen), vaak op hoog tempo. Het laagsgewijs verzamelen van vondsten en het bergen van kwetsbare objecten lijden daaronder. Verder benoemen de syntheseschrijvers de allround inzet van archeologen. Deze praktijk is vanuit commercieel oogpunt zeker begrijpelijk, maar vanuit inhoudelijk perspectief onwenselijk. Van archeologen kan immers niet worden verwacht dat zij allround inhoudelijke kwaliteit kunnen leveren voor alle regio's, thema's en periodes. In dezelfde lijn wordt ook opgemerkt dat er veelal weinig ruimte is om jonge, onervaren archeologen intern op een verantwoorde wijze ervaring te laten opdoen en op te leiden onder begeleiding van een meer ervaren collega.

Het gevaar van het bovenstaande is de onvolledige benutting van de potentie van het archeologische bodemarchief in termen van meerwaarde en kenniswinst en de niet-optimale bruikbaarheid van onderzoeksresultaten voor verder wetenschappelijk onderzoek. Daarom is het van groot belang dat de beschreven aandachtspunten serieus verder worden geanalyseerd en bediscussieerd, onder meer op basis van de aanbevelingen die de syntheseschrijvers hebben verwoord.

¹⁸ Van der Reijden/Keers/Van Rossum 2011.

“Veel archeologen doen geen onderzoek, maar een commercieel project.”

5.2 Behoeftes

Uit het bovenstaande komt naar voren dat de inhoudelijke kwaliteit van archeologisch onderzoek onder druk staat. Om die inhoudelijke kwaliteit te verbeteren en te borgen kunnen op basis van de uitkomsten van dit onderzoek verschillende behoeftes worden gedefinieerd. Er bestaat behoefte aan:

- een inhoudelijke en kritische onderzoeksfocus
- integratie, samenwerking en synthese
- een gestructureerde en controleerbare datapresentatie en beargumenteerde interpretaties
- een complete ontsluiting van data en analytische bevrraagbaarheid
- controle en handhaving op inhoudelijke kwaliteit
- ruimte voor opleiding en ontwikkeling binnen het werkveld

Behoeftes aan een inhoudelijke en kritische onderzoeksfocus

Er is behoefte aan inhoudelijk, vraaggestuurd onderzoek, dat is gefundeerd in goed vormgegeven onderzoeks- en uitvoeringsplannen (programma's van eisen en plannen van aanpak). Onderzoeksthema's moeten worden vertaald in concrete en relevante onderzoeksvragen, die vervolgens weer moeten worden vertaald in concrete onderzoeksstrategieën. Bij de onderzoeksvragen is het belangrijk dat er niet alleen hoe- en wat-vragen, maar ook (thematische) waarom-vragen worden gesteld. Tijdens het veldwerk zijn de onderzoeksvragen en de in het programma van eisen gedefinieerde onderzoeksstrategieën leidend. De uitvoerders dienen steeds een kritisch-reflectieve houding aan te nemen en indien nodig inhoudelijke gemotiveerde aanpassingen aan het programma van eisen te bespreken met de bevoegde overheid. Keuzes, interpretaties en determinaties moeten kritisch worden beschreven en beargumenteerd in de rapportages.

Behoeftes aan integratie, samenwerking en synthese

Binnen het werkveld en binnen afzonderlijke onderzoeken is behoefte aan samenwerking en integratie. Bedrijfsarcheologen, academisch archeologen, specialisten, bevoegde overheden en adviseurs moeten beter samenwerken om tot betere inhoudelijke resultaten te komen. Binnen de afzonderlijke onderzoeken is het van belang dat alle betrokken specialisten (inclusief 'de archeoloog') nauw samenwerken en resultaten, visies en interpretaties met elkaar delen om zo tot beter geïntegreerde rapportsynthesen te komen. Binnen de (micro)regio's is (kennis)continuïteit en synthese van kennis van groot belang.

Behoeftes aan gestructureerde en controleerbare datapresentatie en beargumenteerde interpretaties

Er is behoefte aan gestructureerde, samenhangende en uniforme presentatie van gegevens in basisrapportages. Een catalogusvorm en contextuele analyse kunnen dit faciliteren. Verder is er behoefte aan volledig onderbouwde en controleerbare interpretaties. Beschrijvingen en afbeeldingen zijn hierbij onmisbaar. Alleen op deze manier kunnen gegevens efficiënt en verantwoord worden gebruikt voor synthetiserend onderzoek. Om aan deze behoefte te kunnen voldoen zouden best practices, richtlijnen of leidraden kunnen worden opgesteld. Hiervoor zijn in het bovenstaande verschillende mogelijkheden geopperd.

Behoeft e aan complete ontsluiting van data en analytische bevr aagbaarheid

Voor het succesvol uitvoeren van synthetiserend onderzoek is de complete ontsluiting van gegevens essentieel. Allereerst dienen data goed digitaal toegankelijk te zijn -bij voorkeur in een integraal systeem. Daarnaast is het van groot belang dat de veelheid aan gegevens op analytisch niveau kan worden doorzocht en dat de uitkomsten van de zoekvragen betrouwbaar en compleet zijn.

Behoeft e aan controle en handhaving op inhoudelijke kwaliteit

Er is behoefte aan controle en handhaving op inhoudelijke kwaliteit. Consequente controle en handhaving op basis van een goed programma van eisen (inclusief concrete en passende onderzoeksvragen en -strategieën) door personen of instanties met voldoende relevante kennis en ervaring moeten er voor zorgen dat de kwaliteit van zowel het veldwerk, de analyses als de rapportage voldoende is. Het gaat daarbij expliciet (ook) om de inhoudelijke kwaliteit, niet alleen om de proceskwaliteit. Verder is het belangrijk dat ook de programma's van eisen zelf beter worden gecontroleerd op inhoudelijke kwaliteit.

Behoeft e aan ruimte voor opleiding en ontwikkeling binnen het werkveld

Er is behoefte aan ruimte voor de kwalitatieve opleiding en ontwikkeling van archeologen en specialisten binnen het werkveld. Vooral jonge archeologen zouden ruimte moeten krijgen om onder begeleiding van ervaren collega's ervaring en kennis op te doen. Verder is het belangrijk dat archeologen en specialisten hun kennis up to date houden en zo nodig aanvullende opleiding ontvangen voor specifieke taken en werkzaamheden (zoals het schrijven van programma's van eisen). Meer algemeen kan worden benadrukt dat de kennis en ervaring van individuele archeologen goed moet aansluiten bij het onderzoek dat zij uitvoeren.

6 Conclusies

Afgelopen jaren verschenen twaalf syntheses, geschreven in het kader van het onderzoeksprogramma 'Oogst voor Malta'. De 34 betrokken auteurs gebruikten meer dan 3600 basisrapportages voor deze studies. Hun ervaringen en kritische reflecties zijn hier benut om beter zicht te krijgen op de inhoudelijke kwaliteit van basisrapportages, en het archeologische bestel in bredere zin.

De Malta-archeologie genereert grote hoeveelheden data die beschikbaar worden gemaakt via basisrapportages. Deze data hebben een grote en bewezen potentie voor kenniswinst over het verleden. De inhoudelijke kwaliteit van deze basisrapportages en het archeologische onderzoek dat daaraan ten grondslag ligt varieert echter sterk, zo stellen de syntheseschrijvers. Daarmee is ook de wetenschappelijke (en maatschappelijke) meerwaarde van het onderzoek aan variatie onderhevig.

Uit zowel de syntheses als de gesprekken met de syntheseschrijvers komt naar voren dat de inhoudelijke kwaliteit van onderzoek onder druk staat in het huidige archeologische bestel. De commerciële werkpraktijk heeft tot gevolg dat archeologen tenminste deels projectmanagers zijn geworden, ten koste van hun rol als onderzoekers. Commerciële gemotiveerde keuzes wedijveren met inhoudelijke keuzes bij het opstellen van programma's van eisen, de uitvoering van het veldwerk, de analyses en de rapportage. Deze situatie kan leiden tot toenemende oppervlakkigheid, fragmentatie van onderzoek en kennis, routinematig handelen en gebrek aan vernieuwing.

De syntheseschrijvers benoemen een verschillende aandachtspunten. De meest prominente aandachtspunten zijn:

- De kwaliteit van programma's van eisen (PvE's) laat te vaak te wensen over, terwijl dit document de basis vormt voor goed inhoudelijk onderzoek.
- De allround inzet van archeologen kan leiden tot afname van de inhoudelijke kwaliteit. Ook is er te weinig ruimte voor de goede interne opleiding van archeologen.
- Interpretaties en determinaties worden veelal te weinig kritisch en transparant beargumenteerd.
- De commerciële realiteit leidt tot fragmentatie van onderzoek, zowel binnen de afzonderlijke projecten (niet-geïntegreerde analyseresultaten) als op bredere schaal zoals losse projecten binnen vindplaatsen en (micro)regio's.
- De bestaande controle en handhaving op inhoudelijke kwaliteit is te beperkt.
- Niet alle voor synthetiserend onderzoek benodigde data zijn digitaal beschikbaar en de vindbaarheid en doorzoekbaarheid van gegevens laat vaak te wensen over.

Dat deze aandachtspunten ook binnen het bredere werkveld worden herkend bleek tijdens een plenaire discussie over dit onderzoek tijdens de Reuvensdagen 2018 (zie bijlage). Zo kwam de zorg om de kwaliteit van programma's van eisen ook bij deze gelegenheid duidelijk naar voren.

Op basis van de kritische reflectie door de syntheseschrijvers kan een aantal behoeftes worden gedefinieerd, die kunnen worden opgevat als aanbevelingen ter verbetering van de inhoudelijke kwaliteit van archeologisch onderzoek. Allereerst is er behoefte aan een inhoudelijke en kritische onderzoeksfocus. Het is van het grootste belang dat er duidelijke keuzes worden gemaakt en prioriteiten worden gesteld op inhoudelijke gronden. Deze focus moet worden vastgelegd in een goed uitgewerkt en inhoudelijk programma van eisen, maar van de uitvoerende archeologen wordt ook steeds een kritisch-reflectieve houding verwacht. Vraaggestuurd onderzoek dient daarbij de norm te zijn. Ten tweede is er behoefte aan meer integratie, samenwerking en synthese. Archeologen moeten in nauwe samenwerking met de andere specialisten tot nieuwe inzichten komen en de resultaten in samenhang synthetiseren. Er is behoefte aan synthese en kennisopbouw op lokaal of regionaal niveau. Ten derde is er behoefte aan ruimte voor de opleiding en ontwikkeling van actoren binnen het werkveld, zeker voor jonge archeologen.

Daarbij is het ook belangrijk dat de kennis en ervaring van individuele archeologen goed aansluit bij de projecten die zij uitvoeren. De vierde behoefte betreft de presentatie van data en de heldere argumentatie van interpretaties. Voor het succesvolle gebruik van basisrapportages is het essentieel dat de data en interpretaties compleet, overzichtelijk, vergelijkbaar en controleerbaar worden gepresenteerd. Wellicht zou het basisrapport als 'eindproduct' en datastructuur eens kritisch tegen het licht moeten worden gehouden. Ten vijfde is er behoefte aan controle en handhaving op inhoudelijke kwaliteit van veldwerk, analyse en rapportage door kundige personen en instanties. Onder meer (tussentijdse) evaluatiemomenten lenen zich goed voor sturing en controle. Afsluitend is er behoefte aan de complete ontsluiting van archeologische data en aan mogelijkheden voor het analytisch bevragen van deze dataset. Alleen dan kan de veelheid aan Malta-data succesvol worden benut voor verder synthetiserend onderzoek.

Het bovenstaande overziend, en terugkijkend op eerdere evaluaties (zie hoofdstuk 3), valt op dat hier verwoorde aandachtspunten in aanzienlijke mate overeenkomen met eerdere kritieken. Zo blijken veel van de inhoudelijke aandachtspunten uit de onderzoeken naar programma's van eisen en basisrapportages uit 2005, 2007 en 2008 nog steeds actueel te zijn.¹⁹ Het gaat dan bijvoorbeeld om de kwaliteit van onderzoeksvragen, het gebrek aan operationalisering en de samenhang van onderzoek. Ook in het onderzoek door Kooistra²⁰ zijn vele parallellen herkenbaar: de kwaliteit van programma's van eisen, de versnippering van de archeologie, de druk op interne opleiding en de zorgen om de kwaliteit van actoren. Op basis van het huidige onderzoek kan niet worden bepaald hoe de kwaliteit van programma's van eisen en basisrapportages zich in de afgelopen jaren heeft ontwikkeld. Echter, de overlap in kritiekpunten zou kunnen suggereren dat de door Van den Dries en Zoetbrood²¹ waargenomen stijgende lijn zich niet of slechts beperkt heeft doorgezet. Op zijn minst kan worden geconcludeerd dat de zelfde zorgpunten nog steeds relevant zijn.

Al met al kan worden vastgesteld dat er vele aandachtspunten te definiëren zijn in relatie tot de inhoudelijke kwaliteit van archeologisch onderzoek. De in het bovenstaande beschreven punten verdienen nadere studie en ook dienen de aanbevelingen nader te worden onderzocht op hun toepasbaarheid. Ook bleek tijdens de sessie over dit onderwerp op de Reuvensdagen dat er binnen het werkveld behoefte is om de hier besproken kwesties nader te bediscussiëren binnen het werkveld. De uitdaging is dan om te komen tot constructieve aanbevelingen en verbetervoorstellen. Afsluitend is het van belang hier te benoemen dat verschillende van de hierboven beschreven aandachtspunten in recente jaren al in praktijk zijn gebracht. Zo kunnen we de specialistische werkverbanden BAP en SAMPL noemen, alsmede het informatiesysteem NARCIS en de ontwikkeling en het beschikbaar stellen van de NOaA 2.0. Ook wordt er vanuit de SIKB gewerkt aan leidraden die worden geïnitieerd en samengesteld vanuit het werkveld.

¹⁹ Bazelmans *et al.* 2005; Van den Dries/Zoetbrood 2007; Van den Dries/Zoetbrood 2008.

²⁰ Kooistra 2005.

²¹ Van den Dries/Zoetbrood 2007; Van den Dries/Zoetbrood 2008.

7 Literatuur

Syntheses 'Oogst voor Malta'

Ball, E.A.G./R.M. van Heeringen (red.), 2016: Westelijk Noord-Brabant in het Malta-tijdperk. Synthetiserend onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van het westelijk deel van het Brabants zandgebied, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 51).

Ball, E.A.G./L.A. Tebbens/C.M. van der Linde (red.), 2018: Het Maasdal tussen Eijsden en Mook. De bewonings- en gebruiksgeschiedenis van het Maasdal op basis van archeologisch onderzoek in het Malta-tijdperk, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 60).

Ball, E.A.G./R. Jansen (red.), 2018: Drieduizend jaar bewoningsgeschiedenis van oostelijk Noord-Brabant; Synthetiserend onderzoek naar locatiekeuze en bewoningsdynamiek tussen 1500 v.Chr. en 1500 n.Chr. op basis van archeologisch onderzoek in het Maltatijdperk, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 61).

Cleijne, I.J./A.M.J.H. Huijbers/A.D. Brand/R.J.W.M. Gruben, 2017: Huizenbouw en parcelering in de late middeleeuwen en nieuwe tijd, van hout(skelet)bouw naar baksteenbouw in tien steden, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 59).

Fokkens, H./B.J.W. Steffens/S.F.M. van As, 2017: Farmers, fishers, fowlers, hunters. Knowledge generated by development-led archaeology about the Late Neolithic, the Early Bronze Age and the start of the Middle Bronze Age (2850 - 1500 cal BC) in the Netherlands, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 53).

Lange, S./L.I. Kooistra/J. Jelsma (red.), 2017: Uit het juiste hout gesneden. Houten gebruiksvoorwerpen uit archeologische context tot 1300 n.Chr., Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 54).

Peeters, J.H.M./D.C.M. Raemaekers/I.I.J.A.L.M. Devriendt/P.W. Hoebe/M.J.L.Th. Niekus/G.R. Nobles/M. Schepers, 2017: Paradise Lost? Insights into the early prehistory of the Netherlands from development-led archaeology, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 62).

Scholte Lubberink, H.B.G./L.J. Keunen/N.W. Willemse, 2015: Op het kruispunt van de vier windstreken. Synthese Oogst voor Malta onderzoek de Gelderse Vallei (Utrechts-Gelders zandgebied), Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 48).

Schabbink, M. (red.), 2016: Vier eeuwen boeren; Synthese Oogst voor Malta onderzoek: Archeologische sporen van boerderijen en erven 1250-1650, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 49).

Van Enckevort, H./J. Hendriks/M. Nicasie, 2017: Nieuw licht op donkere eeuwen. De overgang van de laat-Romeinse tijd naar de vroege middeleeuwen in Zuid-Nederland, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 58).

Van Heeringen, R.M./H.M. van der Velde (red.), 2017: Struinen door de duinen. Synthetiserend onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van het Hollands duingebied op basis van gegevens verzameld in het Maltatijdperk, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 52).

Verspay, J.P.W./A.M.J.H. Huijbers/H. van Londen/J. Renes/J. Symonds, 2018: Village Formation in the Netherlands during the Middle Ages (AD 800 – 1600). An assessment of recent excavations and a path to progress, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 56).

Overige literatuur

Bazelmans, J.G.A./ O. Brinkkemper/J.H.C. Deeben/J. van Doesburg/R.C.G.M. Lauwerier/P.A.M. Zoetbrood, 2005: Mag het ietsje meer zijn? Een onderzoek naar de door bedrijven opgestelde Programma's van Eisen voor archeologisch onderzoek uit de periode 2003-2004, Amersfoort (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 120).

Brinkkemper, O./ R.C.G.M. Lauwerier 2013: Archeobotanie en archeozoölogie in Malta-onderzoek, Archeobrief 2013-4, 28-33.

Dries, M.H. van den/P.A.M. Zoetbrood, 2007: Werk in uitvoering (1): van PvE tot veldwerk. Onderzoek naar de kwaliteit van archeologische programma's van eisen en van de uitvoering in het veld, Den Haag.

Dries, M.H. van den/P.A.M. Zoetbrood, 2008: Werk in uitvoering (2): van veldwerk tot standaardrapport. Onderzoek naar de kwaliteit van rapporten van archeologische proefsleuvenprojecten en opgravingen, Den Haag.

Eerden, M./B. Groenewoudt/H. van der Velde/M. Schabbink/H. Fokkens, 2016: Maltarapporten bouwstenen voor nieuwe kennis, Archeobrief juni 2016, 28-32.

Keers, G./H. van der Reijden/H. van Rossum, 2011: Ruimte voor archeologie. Themaveldrapportages evaluatie Wamz, Den Haag (Ministerie van OCenW, rapportnummer P18090).

Kooistra, L.I., 2005: Kennis en lacunes in de Nederlandse Archeologie en een aanzet tot scholing, Zaandam (Biaxiaal 240).

Lauwerier, R.C.G.M./T. de Groot/B.J.H. van Os/L. Theunissen (red.), 2011: Vragen over Malta, Onderzoek naar de effectiviteit van de onderzoeksketen, sluipende degradatie en de effecten van vrijstellingen, Amersfoort (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 196).

Lauwerier, R.C.G.M./M.C. Eerden/B.J. Groenewoudt/M.A. Lascaris/E. Rensink/B.I. Smit/B.P. Speleers/J. van Doesburg (eds), 2017: Knowledge for Informed Choices. Tools for more effective and efficient selection of valuable archaeology in the Netherlands, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 55).

Lauwerier, R.C.G.M./O. Brinkkemper, 2012: Archeobotanie en archeozoölogie in Malta-onderzoek, Amersfoort (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 205).

Reijden, H. van der/G. Keers/H. van Rossum, 2011: Ruimte voor archeologie. Synthese van de themaveldrapportages, Amsterdam (RIGO Rapport P18090).

Roymans, N./W. Dijkman, 2012: The gold and silver hoard of Maastricht-Ambly, in N. Roymans/G. Creemers/S. Scheers (eds), Late Iron Age gold hoards from the Low Countries and the Caesarian conquest of Northern Gaul, Amsterdam (Amsterdam Archaeological Studies 18), 171-214.

Bijlage. Verslag van de discussie op de Reuvensdagen 2018

In het kader van deze rapportage is tijdens het nationaal archeologiecongres de Reuvensdagen 2018 een sessie georganiseerd getiteld 'Kwaliteit en bruikbaarheid van Malta-rapporten', geïnitieerd en georganiseerd door Monique Eerden en Jos Bazelmans, beiden van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE).²² Tijdens deze sessie zijn de resultaten van dit onderzoek voor het eerst aan een publiek gepresenteerd door de auteur. Het laatste deel van de sessie bestond uit een zaaldiscussie over drie onderwerpen. Er was een panel samengesteld, bestaande uit Stijn Heeren (Vrije Universiteit/SAMPL), Esther Wieringa (SIKB), Ronald van Genabeek (gemeente 's-Hertogenbosch) en Carla Soonius (Archeologie West-Friesland).

De drie geselecteerde discussiepunten luiden als volgt:

- Het programma van eisen (PVE) als sleutel tot de verhoging van de inhoudelijke onderzoekskwaliteit. Hoe kan de inhoudelijke kwaliteit van programma's van eisen worden verbeterd?
- Verhaal of data? Is een vorm van synthese van belang in een basisrapportage en zo ja, wat moet deze dan inhouden? Of zijn we bij basisrapportages vooral gebaat bij het gestructureerd presenteren van data?
- Inhoudelijke richtlijnen? Is er behoefte aan inhoudelijke richtlijnen, leidraden of best practices? Waar zouden deze dan moeten worden vastgelegd en hoe zorgen we ervoor dat ze daadwerkelijk worden toegepast?

Het eerste discussiepunt is een kwestie die duidelijk leeft onder de aanwezigen. Zelfs bij de discussie over de andere twee onderwerpen komt dit onderwerp weer af en toe naar voren. Zonder een goed programma van eisen is de kwaliteit van onderzoek teveel van de betrokken uitvoerders afhankelijk.

Een visie die algemeen gedeeld lijkt te worden is het te sterk procedurele karakter van het programma van eisen. Een van de aanwezige archeologen stelt dat programma's van eisen veelal voor 95% bestaan uit procedurele en praktische kaders en eisen en slechts voor 5% betrekking hebben op het inhoudelijke onderzoek. De gegevens die relevant zijn voor het maken van een goede offerte of het uitvoeren van het onderzoek zijn regelmatig te weinig prominent en te moeilijk vindbaar opgenomen. Een ander punt is de veelal grote hoeveelheid onderzoeksvragen, die de inhoudelijke focus van het onderzoek niet ten goede komen. Regelmatig sluit het overgrote deel van de onderzoeksvragen niet goed aan bij het onderzoek. Het gevolg van een niet passend en niet goed doordacht programma van eisen is dat dit document geen echt onderdeel vormt van het onderzoek. Als laatste wordt benoemd dat programma's van eisen te vaak door één persoon worden geschreven, terwijl het idealiter een samenwerking zou moeten zijn. Het is belangrijk dat al in het ontwerpstadium specialisten concreet aan bod komen.

Als redenen voor dit gebrek aan kwaliteit wordt allereerst de geringe investering in het schrijven van programma's van eisen genoemd. Er wordt te weinig tijd gegund of genomen om programma's van eisen te schrijven, wat leidt tot het gebruik van standaard programma's van eisen en het te kritiekloos knippen en plakken van onderdelen (zoals vragen of methodologie) uit andere documenten. Deze praktijk wordt in de zaal herkend. Verder wordt er gesteld dat programma's van eisen in sommige gevallen worden geschreven door auteurs die nauwelijks kennis hebben van de vindplaats en zich daar onvoldoende in hebben verdiept. Bijkomend probleem is de gebrekkige archeologische kennis van sommige bevoegde gezagen, zodat ze programma's van eisen niet goed kunnen beoordelen.

Een van de panelleden benadrukt dat uitvoerders zich bewust moeten zijn dat ze van het programma van eisen mogen afwijken indien daar goede argumenten voor zijn. Het is van belang om steeds kritisch naar het onderzoeksontwerp te kijken en waar nodig wijzigingen in de praktische of inhoudelijke koers

²² Reuvensdagen 2018, Vlaardingen, 15/16-11-2018.

aan te brengen. Moderator Bazelmans stelt zich de vraag of het programma van eisen als document dat afkomstig is uit de bouwwereld eigenlijk wel het geëigende format is voor archeologisch onderzoek.

Bij het tweede onderwerp lopen de meningen uiteen. Verschillende sprekers geven aan dat de 'echte' synthese niet bij de opgravende partijen dient te liggen. Interpretatie en enige vorm van synthese zijn altijd nodig om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, maar de echte synthese hoort thuis bij een andere partij en moet ook op een andere manier gefinancierd worden. Andere sprekers benadrukken dat de uitvoering van opgravingen, de data en de synthese sterk samenhangen en niet van elkaar moeten worden gescheiden. Het is niet verhaal of data, maar het is data én het verhaal. Goede gestructureerde en vergelijkbare datapresentatie is essentieel als basis van de synthese. Verder wijst een van de sprekers er op dat onderzoeksvragen leidend moeten zijn in het gehele onderzoek en dat juist deze vragen uiteindelijk beantwoord moeten worden in een synthese. Ook wordt benadrukt dat projectleiders academisch opgeleide archeologen zijn die prima in staat zijn om ideeën en interpretaties onder woorden te brengen in een rapport, al was het maar als voorzet voor verdere synthese. Een andere overweging betreft de waarde van het product basisrapport. Als we nog een enigszins begrijpelijk en waardevol product willen afleveren aan onze opdrachtgevers, dan is juist ook het verhaal een essentieel onderdeel.

Ook over leidraden lopen de meningen uiteen. Een spreker benadrukt dat leidraden vooral van belang zijn voor de presentatie van basisgegevens en voor de ambachtelijke uitvoering van onderzoek. Data dienen zo te worden vastgelegd en gepresenteerd dat er later nog onderzoek mee kan worden gedaan. Anderzijds wordt er benadrukt dat we er voor moeten waken om alles dicht te timmeren, zeker als het gaat om syntheses. Van academisch opgeleide archeologen mag worden verwacht dat zij voldoende kennis en kunde tot hun beschikking hebben om zelfstandig een verantwoord product neer te zetten.

Twee sprekers stellen dat er met een vraaggestuurde werkwijze geen noodzaak meer is voor leidraden en richtlijnen. In de operationalisering van het onderzoek wordt immers maatwerk geleverd en is de werkwijze dus al voldoende vastgelegd. In reactie op dit standpunt vraagt een andere spreker zich af hoe de beantwoording van de specifieke onderzoeksvragen zich dan verhoudt tot de wens om data te presenteren voor toekomstig onderzoek. Jos Bazelmans parafraseert: hoe verhouden basale archeologische vragen zich tot vragen die worden gegenereerd vanuit specifieke onderzoeksprogramma's? Hoe verhoudt de wens om archeologie ex situ te conserveren zich tot de wens om vraaggestuurd te werken?

Afsluitend merkt een van de panelleden op dat er behoefte is aan een platform waar discussies als deze met elkaar gevoerd kunnen worden. Een ander panellid benadrukt dat er binnen het archeologische werkveld behoefte is aan samenwerking en intervisie.

Colofon

Auteur: dr. Diederick Habermehl (Image02), Amsterdam
Opdrachtgever: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), Amersfoort
Publicatiedatum: september 2019
Opmaak: M. Kriek, Amsterdam
Druk: Ipskamp printing, Enschede
Cover: M. Kriek, Amsterdam